BERECZKI GÁBOR EMLÉKÜLÉS

Főszerkesztői bevezető

A hazai nyelvészet hagyománya, hogy tudományterületünk neves képviselőinek jubileuma alkalmából tudományos emlékülésekет szervezünk a Magyar Tudományos Akadémián. Legutóbb 2013. április 26-án volt ilyen esemény, amikor is Bereczki Gábor (1928–2012) születésének 85. évfordulóján életműve ismerői méltatták és áttekintették e kitűnő szakember tevékenységét. A folyóiratunknak leadott előadások szövegét itt tesszük közzé.

Honti László

CSEPREGI MÁRTA

Megnyitó beszéd

Austatud Härra Suursaadik, Arvoisa Suurlähettiläs, Tisztelt Dékánhelyettes Úr, Kedves Mai, Hölgyeim és Uraim, Kedves Vendégeink!

Szeretettel köszöntök mindenkit a Finnugor Tanszék nevében, előadókat és hallgatókat egyaránt. Azért vagyunk itt, hogy megemlékezzünk Bereczki Gábor tanár úr születésének 85. évfordulójáról, és az előadók segítségével összerakjuk annak a sokrétű, páratlanul gazdag munkásságnak a mozaikjait, melynek elemei szervesen összefüggenek, egymásra épülnek. Biztos vagyok benne, hogy az itt jelenlévők mindegyike őriz Bereczki Gáborral, a tudóssal, az egyetemi oktatóval, a kollégával, baráttal, a műfordítóval, a mindenütt otthon lévő vándorral, két haza hű fiával kapcsolatos emlékeket. A ma elhangzó előadások ezekből villantanak fel néhányat, tudván tudva, hogy egy egynapos emlékkonferencián lehetetlen kimeríteni ezt a témát. Viszont, ha jól sikerül ez a konferencia, akár hagyományteremtő is lehet.

Bereczki Gábor hirtelen halála után könyvtárát családja az ELTE Finnugor Tanszékének ajándékozta. A könyvek nagy része Észtországban volt, ezeket az Észt Nagykövetség segítségével sikerült hazaszállítani, amit ezúton is köszönünk. A könyveket abban a szobában helyeztük el, mely a Tanár úr munkaszobája volt az utóbbi tíz évben. Ezt a szobát az ELTE BTK Kari Tanácsának döntése értelmében mostantól fogva Bereczki Gábor kutatószobának fogjuk hívni. A kutatószoba ünnepélyes avatása az előadások közti déli szünetben lesz, ahol Bereczki András mond beszédet.

Nyelvtudományi Közlemények 109. 407–460.

A Magyar–Észt Társaság, melynek Bereczki Gábor tizennyolc éven keresztül elnöke volt, megjelentetett egy kétnyelvű emlékfüzetet, mely a Tanár úr búcsúztatóján elhangzott emlékbeszédeket és az észt sajtóban megjelent nekrológokat tartalmazza magyar és észt nyelven, valamint Bereczki Gábor teljes publikációs jegyzékét (Bereczki A. – Bereczki U. 2013). Ezt a kiadványt a konferencia végén minden résztvevő kézhez kapja.

Az előadások után tanszékünk oktatói és hallgatói előadásában többnyelvű irodalmi összeállítást hallgathatunk meg, „A létezés vigasza" címmel. A műsort Bereczki Gábor műfordításainak felhasználásával Tatyjana Jefremova mari lektor szerkesztette.

Öt évvel ezelőtt, 2008. áprilisában hasonlóan népes hallgatóság előtt köszöntöttük Bereczki Gábort a Nyelvtudományi Társaságban, 80. születésnapján. Az ünnep jó alkalom volt arra, hogy megvonjuk egy gazdag életpálya mérlegét. Akkor még egy szellemi és fizikai ereje teljében lévő aktív tudóst ünnepeltünk, aki folyamatban lévő kutatásairól, terveiről is beszélt. A mai alkalom más – számvetés és hiányleltár is egyben – egy lezárt életmű eredményeit vesszük számba.

Az öt évvel ezelőtti köszöntésre a Tanár úr röviden válaszolt. Rá jellemző, bölcs mondatokban, találó képekben foglalta össze addigi életéből mindazt, amire jó szívvel emlékezett vissza. Ebből szeretnék idézni most néhány gondolatot.

A szülői házban kapott, meghatározóan fontos örökségből Bereczki Gábor három dolgot emelt ki: azt, hogy korán hozzászokott a kemény munkához, megtanult elviselni fagyot és forróságot, megtanulta megbecsülni a más néphez, valláshoz tartozó embereket, és talán a legfontosabb: „örökbe kaptam egy gazdag és szép népi nyelvet, melynek nagy hasznát vettem életemnek abban a néhány évtizedében, mikor nagy helyet foglalt el munkásságomban a műfordítás. Arany János nyelve ez, hiszen Békéstől csak egy ugrásnyira van Szalonta" (Bereczki A. – Bereczki U. 2013: 84).

Öt éve, az ünnepségen Honti László alapos, tudományos pályaképe mellett elhangzott egy másik, kissé groteszkbe hajló, de találó jellemzés is, a címe „A finnugor bajnok" (Klima 2008). Sok egyéb kitüntetése mellett erre a címre is rászolgált Bereczki Gábor, aki mindig és mindenütt sportolt. Ifjúkorától kezdve atlétizált, leningrádi évei alatt gyakran tett sítúrákat a Finn-öböl partján, Volga-vidéki gyűjtőútjain – amellett, hogy sorra átúszta szinte az összes, a finnugor őstörténet szempontjából jelentős folyót – megállta a helyét nemcsak evésben és ivásban – ami szintén nem kevés állóképességet igényel –, hanem akár birkózásban is. Udinei professzori megbízatása idején részt vett az észak-olaszországi szenior versenyeken, észtországi tanyáján pedig virágzó gazdaságot alakított ki. Ismét tőle idézek: „Doktorra, patikára nagyon keveset költöttem életemben. Emlékezetem szerint két órám maradt el betegség miatt az utóbbi ötven év során, s nem tudtam részt venni Pomozi Péter doktori védésén" (Bereczki A. – Bereczki

U. 2013: 84). Ezért is érezzük igazságtalannak, hogy egy agresszív vírus néhány nap alatt romba döntötte egészségét.

Bereczki Gábor derűjének, kiegyensúlyozottságának titka talán az, hogy nagyon egyértelmű identitása volt. Tudta, hogy honnan jön, lelki gyökerei erősen kapaszkodtak a békési földbe, és ezért bárhol volt a világban, mindenütt otthon érezte magát. Harmonikus, közvetlen személyisége mindenkit rabul ejtett, lehetett az akár mari parasztasszony, tatár párttitkár, észt köztársasági elnök, magyar, orosz vagy olasz diák. Sohasem ijedt meg új helyzetektől, nem vezérelték kényelmi szempontok, amikor arról volt szó, hogy tudását, ismereteit bővítheti. 1983-ban például 55 évesen költözött be három hónapra egy kazanyi diákotthonba – aki járt a Szovjetunióban, tudja, hogy milyenek voltak az ottani viszonyok –, mert úgy vélte, hogy a Volga-vidéki finnugor nyelvek nem kutathatók az ott beszélt török nyelvek alapos ismerete nélkül.

Nyitottsága, tanulékonysága abban is megmutatkozott, hogy ő, aki korábban írógépet sem használt, kéziratait, műfordításait mindig kézzel írta, szépen olvasható gyöngybetűkkel – idős korában megismerkedett a számítógép használatával. Az észt–magyar szótár előmunkálatai 1975-ben kezdődtek a finn–észt szótár cédulázásával, ebben többekkel együtt én is részt vettem. Ezeknek a céduláknak az anyaga aztán Bereczki Gábor teremtő agyán keresztül átvándoroltak a számítógépére – a szótár szerkesztése már elektronikus úton történt. Arról a technikai változásról, mely az elmúlt évtizedekben végbement a világban, öt évvel ezelőtti visszatekintésében így vallott: „Ha visszatekintek leélt 80 esztendőmre, rövidnek tűnik a megtett út, miközben a világ hihetetlen mértékben megváltozott. Gyerekkoromban nekünk, falusi gyerekeknek a legnagyobb esemény a vásár volt. Emlékszem, 1936 nyarán vagy őszén a békési vásáron még kirakodott a szűrszabó, lehetett szép cifra szűröket venni. Erre én egy letűnőben lévő világ szimbólumaként hivatkozom. Ma meg, ha kedvem támad, 10 perc alatt kapcsolatba tudok lépni Ausztráliában élő barátommal. S ez a mérhetetlen változás az én rövidnek tűnő életemben zajlott le" (Bereczki A. – Bereczki U. 2013: 84).

Ezen a ponton meg kell állnunk egy pillanatra, mert ez az Ausztráliában élő barát bizonyára Vászolyi Erik volt, aki világcsavargásban és alkalmazkodási képességben még Bereczki Gábort is felülmúlta, s akinek néhány napja vettük a halálhírét. A mai napon ezért őt is gyászoljuk, rá is emlékezünk mint kivételes tehetségű finnugristára, a komi nyelv és folklór, valamint az ausztráliai őslakosok nyelvének kutatójára, aki a távolból is meghatározó tényezője volt tudományágunknak.

Bereczki Gábor sokat volt úton. Hozzá voltunk szokva, hogy hónapokig nem látjuk, s amikor újból felbukkant a tanszéken, ott folytattuk vele a beszélgetést, ahol abbahagytuk – mindig szívesen hallgattuk anekdotáit, úti emlékeit, tanulságos történeteit. Az elmúlt egy évben nekem többször volt olyan érzésem, hogy hamarosan újból megjelenik. Megérkezik Észtországból, elmondja, hogy melyik betűnél tart az észt–magyar szótárban, mennyi mézet sikerült pergetnie ősszel.

Most ezt az érzést próbáljuk erősíteni, amikor ide idézzük őt annak az interjúnak a segítségével, melyet egy mari újságíró, Aleksz Alekszej készített vele Iványi Tibor segítségével 2006 áprilisában. Ez egy 40 perces dokumentum 12 percnyi része. Teljes terjedelmében az interneten megnézhető (http://vimeo.com/26720473). Utána pedig átadom a szót Havas Ferenc professzornak, a délelőtti ülésszak elnökének és az előadóknak. Mindenkinek tartalmas konferenciát, szellemi-lelki gazdagodást, épülést kívánok.

Irodalom

Bereczki András – Bereczki Urmas (szerk.) (2013), „Nekünk ajtó vagy hazád szívébe". Emlékfüzet Bereczki Gábor tiszteletére./„Meile oled uks Su kodumaa südamesse". Mälestusvihik Gábor Bereczki auks. Magyar–Észt Társaság, Budapest.

Klima László (2008), http://finnugor.elte.hu/index.php?q=bereczkigabor

HONTI LÁSZLÓ

Bereczki Gábor, az etimológus és hangtörténész*

Sokunk tanára, kollégája és atyai barátja, Bereczki Gábor köztudottan széles skálájú finnugrisztikai tevékenységet fejtett ki. Munkásságának főleg etimológiai és hangtörténeti vonatkozásiról szólok a felkérésnek megfelelően. Mivel rendkívül gazdag munkásságról van szó, csak az én könyvtáramban megtalálható anyagra támaszkodva kísérelhetem meg a tudománytörténeti értékelést.

Érdeklődési körének középpontjában a Volga vidékének finnugor nyelvei álltak, mindenekelőtt természetesen a cseremisz. Ennek hangtörténetével és szótörténetével foglalkozhatott a legszívesebben, nem feledkezve meg a cseremisznek a szomszédos nyelvekkel kialakított kapcsolatairól sem.

Mivel etimológia nincs hangtörténeti ismeretek nélkül, elsőként Bereczki Gábor hangtörténeti munkásságáról szólok, noha e két nyelvészeti tudományterület természetesen szétválaszthatatlanul összefonódik. Bereczki legfontosabb nézeteit lehetőség szerint az ő szavaival mutatom be.

A finnugristák jól tudják, hogy a 20. században két kutató adott elő finnugor vokalizmuselméletet: Wolfgang Steinitz (1944, 1945, 1947, 1964) és Erkki Itko-

* Az alábbiakban helykímélés végett csak puszta évszámmal, a szerző neve nélkül utalok Bereczki Gábor munkáira.

nen (1946, 1954). A két felfogás meglehetősen különbözik egymástól, és ez kettejük közti vitához is vezetett (Steinitz 1963/1980, Itkonen 1954). Aki e két kutató vitájába kritikus hangnemben beavatkozott, számíthatott Itkonen kemény válaszára. Ezt egyebek közt Bereczki is megtapasztalta (Itkonen 1969a, 1969b).

A finnugor hangtörténeti írások közt kiemelkedő jelentőségű a „W. Steinitz és E. Itkonen finnugor vokalizmuselmélete és a cseremisz nyelv" című tanulmány (1968b/1998f, németül: 1988a). Ennek első részében a Steinitz rekonstruálta finnugor alapnyelvi magánhangzó-rendszerrel foglalkozik, mégpedig az ún. redukált magánhangzók kérdésével. Erről így ír: „Mikor Steinitz kezébe vette Ramstedt »Bergtscheremissische Sprachstudien« c. művét, s elolvasta annak első mondatát, amely így hangzik: »Die Vokale des Bergtscheremissischen zerfallen in zwei Gruppen, in die voll und energisch artikulierten und in die bezüglich ihrer Artikulation reduzierten…« bizonyossá vált előtte, hogy megtalálta a finnugor vokalizmus történetének kulcsát. Szerinte nem lehet véletlen műve az a hasonlóság, ami a keleti osztják és egy finn-permi nyelv vokalizmusa között mutatkozik (1. Steinitz, FgrVok. 5[1]). [Bekezdés] Steinitznek sikerült jó néhány olyan finnugor etimológiát találnia, amelyben mind a keleti osztják, mind pedig a hegyi cseremisz megfelelő első szótagbeli magánhangzója redukált hang… [Bekezdés] Steinitz szerint a keletebbi cseremisz nyelvjárásokban, ahol a hegyi cseremisz első szótagi redukált vokálisok helyén teljes hangokat találunk, ezek redukáltakból fejlődtek" (1968b: 23, 1998f: 49). Majd így folytatja: „Beke Ödön a Steinitz könyvéről írott rövid ismertetésében (Nyr. LXXII, 40–2[2]) határozottan a teljes > redukált irányú fejlődés mellett tör pálcát… [Bekezdés] Számos bizonyítékot sorolhatunk fel amellett, hogy a szóban forgó hegyi cseremisz magánhangzók korábbi teljes hangból fejlődtek, s ebben a fejlődésben a nyugati nyelvjárások képviselik a középső[,] átmeneti fokot" (1968b: 24, 1998f: 50). Ezek után a cseremisz–törökségi és a cseremisz–orosz lexikális kapcsolatokból, az általános hangváltozási tendenciákból és cseremisz nyelvjárási hangtani megfelelések rendszeréből levont következtetését így foglalja össze: „A hegyi cseremisz redukált magánhangzók tehát, amelyekre Steinitz a keleti osztják redukált magánhangzók mellett elméletét alapozza, semmiképpen sem tekinthetők eredetieknek" (1968b: 29/1998f: 55). E konklúzió helyességét – az érvelés ismeretében – aligha vonhatjuk kétségbe!

Ezt követően tér rá Erkki Itkonen vokalizmuselméletére: „Itkonen, mint tudjuk, a balti finn nyelvek magánhangzóviszonyaiból kikövetkeztetett protofinn vokalizmusból indul ki, s az alapnyelvre nem redukált és teljes hangokat tételez fel, hanem rövideket és hosszúkat. Nézete szerint azok a finnugor nyelvek, amelyekben napjainkban ismeretlen a rövid és hosszú magánhangzók korrelációs el-

[1] Steinitz 1944: 5, 1945: 37, 1947: 34–35, 1964: 5.
[2] Beke 1948: 40–42.

lentéte, későbbi fejlődésük során vesztették el ezt a sajátságot, de a rövid és hosszú magánhangzók egykori megléte ezekben ma is kimutatható, mert más folytatásukat találjuk. [Bekezdés] A cseremisz és a balti finn nyelvek között található minden egyes etimológiai megfelelést megvizsgáltam, s arra az eredményre jutottam, hogy az egyes balti finn magánhangzóknak rendszerint kettős megfelelésük van a cseremiszben… Ez a kettős megfelelés azonban, amint erről meggyőződhetünk, nincs semmi összefüggésben a balti finn magánhangzók rövid vagy hosszú voltával" (1968b: 30/1998f: 56). Ez alkalommal is részletes hangtani összevetések révén tisztázza az exponált kérdést, aminek meggyőző tanulsága így szól: „E. Itkonen szerint az alapnyelvben négy hosszú magánhangzó volt: *ē*, *ī*, *ō*, *ū*, s ezek nyoma az egyes rokonnyelvekben ma is felfedezhető eltérő képviseleteik folytán. A fentebbi rövid áttekintés azonban a cseremiszt illetően arról győz meg bennünket, hogy a balti finn hosszú magánhangzóknak ugyanazt a képviseletét találjuk, mint a rövideknek. Tehát a cseremisz nem bizonyít amellett, hogy a finnugor alapnyelv ismerte volna a rövid és hosszú magánhangzók korrelatív rendszerét. Ami a h a n g s z í n t illeti, a balti finn magánhangzórendszer viszont kétségkívül nagyon fontos támpontot nyújt az őscseremisz vokalizmus rekonstruálásához" (1968b: 34/1998f: 59). – Ez a tanulság feltétlenül figyelembe veendő az eljövendő etimológiai kutatások során végzendő rekonstrukciós eljárásban.

További kritikai megjegyzései: „Die hauptsächlichsten Fehler, die E. Itkonens Methode enthält, sind m. E. folgende: l. Er zieht die Tatsache des tscheremissisch–tschuwaschisch–tatarischen Sprachbundes nicht genügend in Betracht, und bemüht sich, die Reihe der identischen Erscheinungen als Resultat von separaten, voneinander unabhängigen Entwicklungsvorgängen zu deuten; eine Darstellungsweise, welche jedoch, im Falle einer derartig starken Interferenz, jeder Logik entbehrt. 2. E. Itkonen führt die heutigen Mundart-Unterschiede mechanisch auf das Urtscheremissische zurück. 3. Er zieht in erster Linie die seine Theorie unterstützenden Beispiele in Betracht, und läßt die oft in gleicher Anzahl vorhandenen Fälle, die zu seiner Theorie im Widerspruch stehen, außer Acht oder bezeichnet diese als Unregelmäßigkeiten" (1971b: 18/1998h: 87). Mivel tipológiailag egymáshoz közel állnak a finnugor és a törökségi nyelvek, igencsak valószínű, hogy hangtani változások tekintetében könnyen befolyásolhatták egymást, tehát valószínű, hogy tanárunknak van igaza.

A finnugor nyelvek szóvégi magánhangzóinak gyengülésének vagy eltűnésének vizsgálata vitákat váltott ki szakunk művelőinek körében. Bereczki a korábbi nézeteket felülvizsgálva és a legújabbakat figyelembe véve elfogadta azt a többek által képviselt értelmezést, hogy a tővégi magánhangzóknak a permiben és a magyarban történt eltűnése a szóhatár eltolódásával függött össze (1991a/1998r). A magyart illetően ennek a történeti hang- és alaktani változásnak még a leíró grammatikák terminológiájában is van nyoma, hiszen az utóbbi

kb. száz évben jónéhány dolgozat tárgyalta, vajon tővégi magánhangzóról vagy kötőhangzóról, vagy előhangzóról van-e szó…

A cseremisz hangtörténetnek a Bereczki által feltárt vallomásai nemcsak a finnugor hangtörténet korrekcióiban hasznosultak, hanem egyedi, csak e nyelv történetét tekintve is értékes megfigyelésekkel gazdagította szakunkat. Ilyen tanulmányainak egyikében azt vizsgálja, miként keletkeztek a cseremisz második szótagi, másodlagosan teljes (≈ hosszú) magánhangzói, amelyek előzményei még az őscseremiszben redukálódtak (≈ váltak röviddé) (1984a). Ez a jelenség egyrészt az erős tatár hatás alatti nyelvjárásterületen következett be első szótagi *u* és *ü*, olykor *i* esetében is, ahol a szóhangsúly a szóvégre tolódott, másrészt a zárt nem első szótagi redukált magánhangzó lett teljessé. Ezt nyilván nagyon fontos felismerésnek tekintette, emlékszem, hogy beszélgetéseink során erre a témára többször is kitért. Bereczki hangtörténeti munkásságán végigtekintve az a benyomásom, hogy a hangtanban a vokalizmustörténet volt a szíve csücske, de olykor kiruccant a konszonantizmustörténet mezejére is. Ennek példája a cseremisz affrikáták változásairól, nyelvjárási megfeleléseiről született tanulmánya, amely kérdések tisztázásakor, mint annyiszor, a szomszédos törökségi nyelvekkel létrejött szimbiózissal számolt (1988b).

A finnugristák kedvenc témái közé tartozik a magánhangzó-harmónia; e cseremisz magánhangzó-harmónia megítélésében is jelentőséget tulajdonított a törökségi szomszédságnak (1990a, 1998p).

A cseremisz nyelvtörténetet tárgyaló, kétrészes kézikönyvének első része (1994a) a cseremisz hangtörténet egészét mutatja be.

A nyelvcsaládunk egyes tagjaiban bekövetkezett hangváltozások nyomon követésekor figyelt a nyelvek közti kapcsolatok kínálta tanulságokra is, így a finnugor–orosz (1968c/1998g) és a finnugor–törökségi (1985) viszonyokra.

Hangtörténeti kutatásainak eredményeit finnugrisztikai egyetemi tankönyveiben (1986b, 1996, 1998t, 1998u, 2000, 2003d) is előadta, tehát a szakterületünkkel ismerkedő diákoknak is lehetőséget adott a különféle felfogásoknak, köztük az ő koncepciójának megismerésére.

Tankönyvírói tevékenysége kapcsán meg kell említeni cseremisz grammatikáit (1971a, 1990c) is.

A cseremisz nyelv történeti alaktanát a 2002-ben megjelent monográfiájában tárgyalja. A tudománytörténeti áttekintést is tartalmazó könyv nélkülözhetetlen segédeszközül szolgálhat mindazoknak, akik az uráli–finnugor alapnyelv morfológiáját és annak a cseremiszbeli örökségét vizslatják.

Említést érdemel az a tanulmánya is, amelyben a két volgai finnugor nyelv, a mordvin és a cseremisz történetét vázolja a Sinor Dénes által szerkesztett nagyszabású gyűjteményes kötetben (1988c). Noha ez nem elsősorban a finnugristáknak szánt könyv, szakmánk művelőinek is hasznos útmutatóul szolgálhat.

Az imént említett kétrészes kézikönyv második kötete (1992a) etimológiai ihletésű: sorra veszi a finnugor, az őspermi és az (ős)votják eredetű szavakat, valamint azokat a régi lexémákat, amelyek ugyan más nyelvekből származnak, de a cseremisszel rokon, egyéb nyelvekben is megtalálhatók. Ebben az utóbbi csoportban főleg „cseremisz ~ mordvin" szópárok tárgyaltatnak, amelyek forrásaiként a baltit és az iránit nevezi meg.

Ezzel tulajdonképpen már át is tértem Bereczki Gábor másik kedvenc témakörére, a szavak eredetének vizsgálatára.

Elsőként azt a munkát kell megemlítenem, amelyet Bereczki Gábor Agyagási Klára kolléganőnkkel kezdett el, és amelynek elkészültét sajnos már nem érhette meg; ez pedig a cseremisz etimológiai szótár (erről l. Agyagási – Bereczki 1998). A szakma csak reménykedhet, hogy Agyagási Klára egyedül is megbirkózik a nehéz feladattal.

A 70. születésnap alkalmából megjelent kötetbe (Kiss – Klima 1998) bekerült tanulmányok közt jónéhány etimológiai tárgyú is akad, a szakirodalom figyelmes olvasója azonban tisztában van azzal, hogy ilyen jellegű írásai ennél jóval nagyobb számban láttak napvilágot.

Etimológiai írásaiban is a cseremisz áll előtérben (1959/1998a, 1960/1998b, 1963a/1998c, 1963b, 1963c, 1964a, 1964b, 1964c/1998d, 1965/1998e, 1966, 1981b/1998j, 1982/1998k, 1990b, 2001a, 2008a, 2010a, 2010b). Több alkalommal is vizsgálta a cseremisz, a mordvin és a permi nyelvek kapcsolatait a szókincs tükrében (1963c, 1977/1998i, 1986a/1998o, 1987a, 2003b, 2004, 2010a, 2010b).

A munkásság egészét szem előtt tartva talán nem túlzás azt állítani, hogy Bereczki Gábor tanár úr a cseremisz nyelv szerelmese volt.

Különösen szívén viselte anyanyelvünk szókészletének kutatását is, amit az is bizonyít, hogy „A magyar szókészlet finnugor elemei" című etimológiai szótárunknak mindhárom kötetét ismertette (1968a, 1972, 1979, 1981a). Az ezen cikkekben közölt észrevételeit az Uralisches Etymologisches Wörterbuch szerkesztője és szócikkírói bedolgozták szótárukba.

A magyar *-val/-vel* instrumentalis- és comitativusrag eredetével sokan és sokszor foglalkoztak. Amikor Rédei Károly e ragunkat a finn *veli* 'fivér' szóval és annak finnségi–lapp megfelelőivel egyeztette (Rédei 1977: 203–205), úgy véltem, e kérdés végleg válaszra talált. Bereczki Gábor azonban egy másik magyarázattal rukkolt elő: szerinte az U **pälä* 'halb, Hälfte; Seite' > ma. *fél* (UEW 1: 362–363) névutói állomáson keresztül lett ezen ragunkká (Bereczki 2001b: 209). Azóta e ragunkat azon elemeink közt tartom számon, amelyeknek egyenrangúnak tűnő, alternatív, plauzibilis magyarázataik vannak.

Noha már jó ideje szakmánk nagy öregjének számított, nem esett nehezére a nála fiatalabb kollégáknak, jórészt egykori diákjainak jubileuma alkalmából kiadott kötetekben egy-egy tanulmánnyal szerepelni (Keresztes László: 2001c, Kiss Jenő: 2003a, Csúcs Sándor: 2003b, Honti László: 2003c, Szíj Enikő: 2004,

Pusztai Ferenc: 2006, Havas Ferenc: 2008a, Pusztay János: 2008b, Révay Valéria: 2010a), amelyek etimológiai jellegű írások, és amelyekben nagyobbára ugyancsak a nyelvek közti kapcsolatokra tért ki.

Hangtörténeti és etimológiai tevékenységén kívül más vonatkozásban is a nyelvi kapcsolatok kérdése dominált munkásságában. Kutatómunkájában különösen az utóbbi évtizedekben igen előkelő helyet foglaltak el azok a mordvin, cseremisz, votják, zürjén és magyar nyelvi sajátosságok, amelyek kialakulását a törökségi nyelvek hatásával magyarázta. Ezek közt a szókölcsönzések mellett morfológiai és szintaktikai problémákkal foglalkozott. Több alkalommal szólt a magyarban a törökségiből meghonosodott tükörfordításokról (1983/1998l, 1984b/1998m, 1991b, 1994b). A magyar–törökségi kapcsolatok témakörében leginkább a magyar nyelvnek azon jelenségeit tárgyalta, amelyek törökségi tükörfordításként és törökségi szerkezeti hatásként magyarázhatók. A finnugor–törökségi nyelvi kapcsolatok tanulmányozásából fakadó megfigyelései közül nem mindennel értek egyet, ilyen pl. a ma. *vagyon* 'Vermögen, Habe', amely „a MTESz[3] szerint a m. *vagyon* szó azonos a létige Sg 3. személyű alakjával, amely másodlagosan főnevesült. Ezt csupán azzal toldhatjuk meg, hogy ebben a főnevesülésben minden bizonnyal szerepe volt a török nyelvi hatásnak is. A csuvasban a *pur* 'van' ige vagyont is jelent" (1983: 62–63/1998l: 209), ilyenféle fejlemény ugyanis spontán módon is végbemehetett, egyebek közt példa erre a finnségi nyelvek 'saját' jelentésű *oma* birtokos névmása (vö. pl. Itkonen 1968: 500). A megfelelő mordvin igealak, az *uľi* jelentése ugyancsak 'ist' és főnévként 'Eigentum' jelentésű (Paasonen 1996: 2449), tehát szintén deverbális nomennek tűnik. Hasonló a helyzet a cseremiszben is, ahol az „*ulam*, *ə̂lam* 'vagyok' ige ragozása a 3. személyben nem szabályszerű, a nyK.-ban azonban *-eš* végű alakja is megvan" (Beke 1911: 314), pl. a jelen idejű alakok: *ulam* 'vagyok', *ulat* 'vagy', *ulo* 'van'; ez utóbbi jelentése 'was vorhanden ist, all ganz, vermögend, reich' (Beke 2001: 3241–3243).

Hasonlóan vélekedem az ún. izafetnek az egyes uráli nyelvekben megtalálható előfordulásáról (1984c: 308–309/1998n: 218–219, 1987b: 62, 1992b: 72/1998s: 278), a fi. (beszélt nyelvi) *m(in)un talo* 'házam' -féle mordvin, cseremisz és zürjén szerkezeteknek törökségi (és esetleg orosz) hatásra való visszavezetéséről (1984c: 310/1998n: 219–220), az ún. páros igék (1984c: 311–314/1998n: 221–224, 1987b: 63–65, 1992b: 72–74/1998s: 279–280, 1993: 514–518) és az összetett igeidők eredetének törökségi magyarázatáról (1983: 66–67/1998l: 212–215).

Kollégámmá lett kedves tanárom, Bereczki Gábor mindig nyitott volt a diszkusszióra, ezt tudva vitattam is utóbb említett állításait, amit tudomásul vett, de sem szóban, sem írásban nem kommentálta ellenvetéseimet, így sajnálatos módon nem tudhatom, miként vélekedett róluk. Tapasztalataim szerint máskor sem

[3] TESz 3: 1068–1069.

mutatkozott hajlandónak a replikára, az ellenvéleményt tudomásul vette, és ezzel a maga részéről lezártnak is tekintette a nyilvános eszmecserét.

A mostani és a leendő finnugristáknak Bereczki Gábor teljes munkásságát figyelmükbe ajánlom, hogy ismereteiket és eredményeiket szembesítsék az ő gondolataival is.

Irodalom

Agyagási Klára – Bereczki Gábor (1998), Mutatvány a készülő cseremisz etimológiai szótárból. NyK 103: 26–43.

Beke Ödön (1911), Cseremisz nyelvtan. Finnugor Füzetek 16. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Beke Ödön (1948), W. Steinitz: Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. Nyr 72: 40–42.

Beke Ödön (2001), Mari nyelvjárási szótár (Tscheremissisches Dialektwörterbuch). IX. Bibliotheca Ceremissica. Tomus IV/9. Bearbeitet von Margarita Kuznecova. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.

Benkő Loránd (szerk.) (1976), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Harmadik kötet. Ö–ZS. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 3.

Bereczki, Gábor (1959/1998a), Etümoloogilisi märkmeid mari keelest. Emakeele Seltsi Aastaraamat 5: 288–293. / In: Kiss – Klima 1998: 9–13.

Bereczki Gábor (1960/1998b), Etimológiai megjegyzések. NyK 62: 128–131. / In: Kiss – Klima 1998: 15–17.

Bereczki Gábor (1963a/1998c), Etimológiai megjegyzések. NyK 65: 175–177. / In: Kiss – Klima 1998: 19–23.

Bereczki Gábor (1963b), Etimológiai megjegyzések. NyK 65: 404–405.

Bereczki, Gábor (1963c), Взаимоотношения марийской лексики с лексикой мордовских и пермских языков. In: Ortutay Gyula (red.), Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus 20–24. IX. 1960. Akadémiai Kiadó, Budapest. 202–203.

Bereczki Gábor (1964a), Etimológiai megjegyzések. NyK 66: 117–121.

Bereczki Gábor (1964b), Etimológiai megjegyzések. NyK 66: 385–388.

Bereczki Gábor (1964c/1998d), Szómagyarázatok. In: Benkő Loránd (szerk.), Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. NytudÉrt 40: 50–51. / In: Kiss – Klima 1998: 159–161.

Bereczki Gábor (1965/1998e), Etimológiai megjegyzések. NyK 67: 115–116, 339–340. / In: Kiss – Klima 1998: 35–38.

Bereczki Gábor (1966), Etimológiai megjegyzések. NyK 68: 89–93.

Bereczki Gábor (1968a), A magyar szókészlet finnugor elemei I. NyK 70: 449–451.

Bereczki Gábor (1968b/1998f), W. Steinitz és E. Itkonen finnugor vokalizmuselmélete és a cseremisz nyelv. NyK 70: 23–34. / In: Kiss – Klima 1998: 49–60.

Bereczki, Gábor (1968c/1998g), Wichtigere lautgeschichtliche Lehren der russischen Lehnwörter im Tscheremissischen. In: Kahla, Martti – Räisänen, Alpo (red.), Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum Helsingiae habitus... Pars I. Societas Fenno-Ugrica, Helsinki 70–76./In: Kiss – Klima 1998: 61–65.

Bereczki Gábor (1971a), Cseremisz (mari) nyelvkönyv. Finnugor Jegyzetek XIX. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bereczki, Gábor (1971b/1998h), Zu den Thesen und Antithesen in der finnisch-ugrischen Vokalforschung. UAJb 43: 18–27. / In: Kiss – Klima 1998: 87–95.

Bereczki Gábor (1972), A magyar szókészlet finnugor elemei II. NyK 74: 454–456.

Bereczki Gábor (1977/1998i), Permi–cseremisz lexikális kölcsönzések. NyK 79: 57–77. / In: Kiss – Klima 1998: 113–133.

Bereczki Gábor (1979), A magyar szókészlet finnugor elemei III. NyK 81: 184–186.

Bereczki Gábor (1981a), A magyar szókészlet finnugor elemei III. ALH 31: 315–317.

Bereczki Gábor (1981b/1998j), Szómagyarázatok és etimológiák. In: Bereczki, Gábor – Molnár, József (szerk.), Lakó–Emlékkönyv, nyelvészeti tanulmányok. ELTE, Budapest. 43–47. / In: Kiss – Klima 1998: 159–161.

Bereczki Gábor (1982/1998k), Etimológiai megjegyzések. NyK 84: 392–394. / In: Kiss – Klima 1998: 169–171.

Bereczki Gábor (1983/1998l), A török nyelvek hatása a magyarra. MSFOu 185: 59–72. / In: Kiss – Klima 1998: 207–216.

Bereczki, Gábor (1984a), Die sekundären Vollvokale des Tscheremissischen. In: Hajdú, Péter – Honti, László (Hrsg.), Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Akadémiai Kiadó, Budapest. 195–199.

Bereczki, Gábor (1984b/1998m), Zwei Strukturen türkischen Ursprungs im Ungarischen. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 15: 37–39. / In: Kiss – Klima 1998: 225–227.

Bereczki, Gábor (1984c/1998n), Die Beziehungen zwischen den finnougrischen und türkischen Sprachen im Wolga-Kama-Gebiet. NyK 86: 307–314. / In: Kiss – Klima 1998: 217–224.

Bereczki, Gábor (1985), Beiträge zu den Lehnbeziehungen der finnisch-ugrischen und Turksprachen. In: Laanest, Arvo (toim.), Läänemeresoomlastest neenetsiteni. Uurimusi ja memuaare. Südamlikud õnnesoovid 80. sünnipäeva Paul Aristele tema kollegidelt. Valgus, Tallinn. 13–16.

Bereczki, Gábor (1986a/1998o), Permische Einflüsse in der tscheremissischen Phonetik und Morphologie. FUM 10: 67–75. / In: Kiss – Klima 1998: 229–234.

Bereczki Gábor (1986b), A magyar nyelv finnugor alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bereczki, Gábor (1987a), Пермско-маийские лексические связи. In: Stepanov, G. V. (szerk.) [Степанов, Г. В. (ред.)], Сущность, развитие и функции языка. Наука, Москва. 112–115.

Bereczki, Gábor (1987b), La misura de il carattere dell'influsso turco sulle lingue ugrofinniche. In: Csillaghy, Andrea (ed.), Studi miscelanei uralici e altaici dedicati ad

Alessandro Kőrösi-Csoma nel secondo centenario della nascita (1784–1984). Quaderni dell'Istituto di Iranistica, Uralo-Altaistica a Caucasologia dell'Università degli Studi di Venezia. N. 20. Libreria Editrice Cafoscarina, Venezia. 59–67.

Bereczki, Gábor (1988a), Die finnisch-ugrische Vokalismustheorie von W. Steinitz und E. Itkonen und das Tscheremissische. ALH 19: 305–319.

Bereczki, Gábor (1988b), Einige Bemerkungen zur Geschichte der uralischen Affrikaten im Tscheremissischen. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 19: 73–75 ELTE, Budapest.

Bereczki, Gábor (1988c), Geschichte der wolgafinnischen Sprachen. In: Sinor, Denis (ed.), The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Handbuch der Orientalistik. E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln. 314–350.

Bereczki, Gábor (1990a/1998p), Vokalharmonie im Tscheremissischen. NyK 91: 25–31. / Kiss – Klima 1998: 271–275.

Bereczki, Gábor (1990b), Berichtigungen und Ergänzungen zur Etymologie. In: Gedenkschrift für Irén N. Sebestyén (1890–1978). Specimina Sibirica 3: 43–49.

Bereczki Gábor (1990c), Chrestomathia Ceremissica. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bereczki Gábor (1991a/1998r), Egy nyelvi jelenség és következményei a finnugor nyelvekben. MNy 87: 129–134. / In: Kiss – Klima 1998: 239–243.

Bereczki, Gábor (1991b), Tscher. *joγðn-wüt* ~ ung. *folyóvíz* 'Fluß'. In: Varietas Eurasiatica. Festschrift für Professor András Róna-Tas. JATE, Szeged. 9–11.

Bereczki, Gábor (1992a), Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II. Studia Uralo-Altaica 34. JATE, Szeged.

Bereczki, Gábor (1992b/1998s), Türkische Züge in der Struktur des Syrjänischen und ihr Ursprung. In: Deréky Pál – Riese, Timothy – Sz. Bakró-Nagy Marianne – Hajdú Péter (szerk.), Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag – Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára. Institut für Finno-Ugristik der Universität Wien – MTA Nyelvtudományi Intézet, Wien – Budapest. 71–76. / In: Kiss – Klima 1998: 277–281.

Bereczki, Gábor (1993), The Character and the Scale of Turkic Influence on the Structure of Finno-Ugric Languages. In: Brogyanyi, Bela – Lipp, Reiner (eds), Comparative-Historical Linguistics: Indo-European and Finno-Ugric. Current Issues in Linguistic Theory 97. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia. 509–519.

Bereczki, Gábor (1994a), Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I. Studia Uralo-Altaica 35. JATE, Szeged.

Bereczki, Gábor (1994b), Influsso turco nelle lingue ugrofinniche. Incontri Linguistici 17: 45–58.

Bereczki Gábor (1996/1998t), A magyar nyelv finnugor alapjai. 2. átdolgozott kiadás. Universitas Kiadó, Budapest.

Bereczki, Gábor (1998u), Fondamenti di linguistica ugrofinnica. Forum, Udine.

Bereczki Gábor (2000), Bevezetés a balti finn nyelvészetbe. Universitas Kiadó, Budapest.

Bereczki Gábor (2001a), Cseremisz etimológiák. NyK 98: 160–165.

Bereczki Gábor (2001b), A *-val/-vel* rag eredete. MNy 97: 206–209.

Bereczki Gábor (2001c), A cseremisz *-šamə̑ć* többesjel eredete. In: Maticsák Sándor – Zaicz Gábor – Lahdelma, Tuomo (szerk.), Ünnepi könyv Keresztes László tiszteletére. FUD 8: 47–51.

Bereczki Gábor (2002), A cseremisz nyelv történeti alaktana. Studies in Linguistics of the Volga Region. Supplementum I. University of Debrecen, Debrecen.

Bereczki Gábor (2003a), *Vejemre livendő*. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.), Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 80–81.

Bereczki Gábor (2003b), Adalékok a permi–cseremisz nyelvi kapcsolatokhoz. In: Molnár Zoltán – Zaicz Gábor (szerk.), Permistica et Uralica. Köszöntő könyv Csúcs Sándor tiszteletére. Fenno-Ugrica Pázmániensia I. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Finnugor Tanszék, Piliscsaba. 39–41.

Bereczki Gábor (2003c), A Volga-Káma-vidék nyelveinek onomatopoetikus szavai, különös tekintettel a cseremiszre és a csuvasra. In: Bakró-Nagy Marianne – Rédei Károly (szerk.), Ünnepi kötet Honti László tiszteletére. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 55–59.

Bereczki Gábor (2003d), A magyar nyelv finnugor alapjai. 3. átdolgozott kiadás. Universitas Kiadó, Budapest.

Bereczki Gábor (2004), Újabb adalékok a permi-cseremisz lexikális kölcsönhatáshoz. In: Csepregi Márta – Várady Eszter (szerk.), Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. Urálisztikai Tanulmányok 14. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest. 14–17.

Bereczki Gábor (2006), Adalékok az †*atval* 'Stiefvater' és a †*fial* 'Stiefsohn' szavak eredetéhez. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.), 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Argumentum, Budapest. 45–46.

Bereczki Gábor (2008a), Egy cseremisz szó korrigált és kiegészített etimológiája. In: Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László (szerk.), Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Urálisztikai Tanulmányok 18. ELTE BTK Finnugor Tanszék – Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, Budapest. 90–93.

Bereczki Gábor (2008b), *Gombát mit evett*, avagy egy közös finnugor–török mondatszerkezet. In: Pomozi Péter (szerk.), Navigare humanum est… Pusztay János hatvanadik születésnapjára. Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, Budapest. 53–54.

Bereczki Gábor (2010a), Magyar–cseremisz problematikus etimológiai összefüggések**.** In: Hári Gyula (szerk.) „Végtelen a tér, mely munkára hív." Köszöntő kötet Révay Valéria 60. születésnapjára. A Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai II. Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Veszprém. 31–33.

Bereczki Gábor (2010b), Újabb tendenciák a cseremisz etimológiai kutatásokban. http://argumentum.unideb.hu/2010-anyagok/BereczkiG.pdf.

Itkonen, Erkki (1946), Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen. FUF 29: 222–337.

Itkonen, Erkki (1954), Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen. FUF 31: 149–345.
Itkonen, Erkki (1968), Etymologinen sanasto. In: Ikola, Osmo (toim.), Suomen kielen käsikirja. Weilin + Göös, Helsinki. 487–519.
Itkonen, Erkki (1969a), Zur Wertung der finnisch-ugrischen Lautforschung. UAJb 41: 76–111.
Itkonen, Erkki (1969b), Thesen und Antithesen in der finnisch-ugrischen Vokalforschung. UAJb 41: 212–251.
Kiss Gabriella – Klima László (szerk.) (1998), Ünnepi könyv Bereczki Gábor 70. születésnapja tiszteletére. Urálisztikai Tanulmányok 8. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.
Paasonen, H. (1996), Mordwinisches Wörterbuch. IV (S–Ž). LSFU XXII/4.
Rédei Károly (1977), Szófejtések. NyK 79: 201–216.
Rédei, Károly [Hrsg.] (1988), Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. = UEW 1.
Steinitz, Wolfgang (1944/1945/1964), Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. Acta Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis. Series B. Linguistica: 2. [Institutum Hungaricum Universitatis Holmiensis,] Stockholm. 1944./In: Uppsala Universitets Årsskrift 1945/12. A. B. Lundequistska Bokhandeln, Uppsala. 1945. 33–64./2., mit einem Anhang und Wortregistern erweiterte Auflage. Akademie-Verlag, Berlin. 1964.
Steinitz, Wolfgang (1947), Vokalsysteme und Vokalgeschichte in den finnisch-ugrischen Sprachen. Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft 1: 32–40.
Steinitz, Wolfgang (1963/1980), Zur finnisch-ugrischen Vokalgeschichte. In: Ortutay Gyula (red.), Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus 20–24. IX. 1960. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1963. 52–59./In: Steinitz, Wolfgang, Beiträge zur Sprachwissenschaft und Ethnographie. Ostjakologische Arbeiten. Band IV. Akadémiai Kiadó – Akademie-Verlag – Mouton, Budapest – Berlin – Den Haag. 1980. 273–280.

SIRKKA SAARINEN

Budapesttől Birszkig: Bereczki Gábor, a cseremisz nyelv kutatója

Először néhány szót a cikkem címéről: a „Budapesttől Birszkig” cím természetesen Bereczki Gábor önéletrajzi kötetének címét juttatja eszünkbe (Bereczki 1994), és egyben utal arra, hogy a Mariföldön és a Volga-vidéken végzett anyag-

gyűjtő útjain kívül Bereczki Gábor a régebbi kutatók, mindenekelőtt Beke Ödön anyagait is felhasználta nyelvészeti kutatómunkája során.

Mivel Bereczki Gábor – a magyar hagyományoknak megfelelően – mindig a cseremisz elnevezést használta, nem pedig a marit, kivéve az orosz nyelvű írásaiban, ezért cikkemben én is ezt az elnevezést fogom használni.

A finnugristák Bereczki Gábort mindenekelőtt a cseremisz nyelv kutatójaként ismerték, de sok más területnek is aktív művelője volt. Például az észt és a finn irodalom fordítójaként alkotott egy másik teljes életművet.

Bereczki Gábor anyanyelvi beszélők segítségével kezdte cseremisz tanulmányait Leningrádban. Visszaemlékezéseiben elmondja, hogy Magyarországon már egyszer hallott cseremiszek által énekelt dalokat, és ezek nagyon megnyerték a tetszését. A cseremisz dalok felkeltették érdeklődését a cseremisz nyelv iránt is. 1958-ban kandidátusi disszertációját Bereczki Gábor a cseremisz szókészlet finnugor elemeiről írta Leningrádban (Bereczki 1957).

Miután 1959-ben Leningrádból visszatért Magyarországra, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen kezdett dolgozni. Pályája elején rögtön Beke Ödön cseremisz szövegeinek 1961-ben megjelent III. és IV. kötetéről írt recenziót (Bereczki 1962). Beke halálát követően Bereczki Gábor folytatta a gyűjtemény kiadását, és Erdődi Józseffel közösen rendezték sajtó alá 1971-ben a sorozat hiányzó második részét, a kézirat azonban elveszett. Csak az 1990-es években került elő, és 1995-ben jelent meg Szombathelyen a Bibliotheca Ceremissica sorozatban. Ugyanebben a sorozatban látott napvilágot Beke Ödön kilencrészes szótára „Mari nyelvjárási szótár – Tscheremissisches Dialektwörterbuch", amelynek a kiadásában természetesen Bereczki Gábor is részt vett (Bereczki 1997–2001).

A cseremisz nyelvjárásokkal a Beke-féle anyag mellett a saját hosszú anyaggyűjtő terepmunkája során ismerkedett meg. Az 1950-es évek végétől 1979-ig Vikár László zenekutatóval együtt hatalmas mennyiségű népdalkincset gyűjtött a cseremiszek, a votjákok, a csuvasok és a tatárok körében. Gyűjtőútjaik során a kutatók igyekeztek anyagot gyűjteni a legfontosabb néprajzi területekről is, amelyek egyben a különböző nyelvjárásokat is képviselték. A gyűjtőutak eredményeképpen négy hatalmas kötetre való anyagot publikáltak (Bereczki – Vikár 1971, 1979, 1989, 1999). A népdalgyűjteményekért Bereczki Gábor és Vikár László az MTA Akadémiai Nagydíjában részesült.

A cseremisz nyelvjárásokról szóló tanulmányát Bereczki Gábor 1984-ben a Wolfgang Veenker által szervezett és Hamburgban tartott „Dialectologia Uralica" szimpóziumon adta elő. Előadásának szövege a következő évben az azonos című kiadványban látott napvilágot (Bereczki 1985). A szimpózium az uráli nyelvek nyelvjárásainak egységes leírását tűzte ki céljául. Annak előtte – és gyakorlatilag azóta is – mind a nyelvjárások leírása, mind pedig az osztályozásuk más-más módon történt a különböző országok finnugor nyelvészeinek a munkáiban. Gyakorlatilag sokszor éppen a finn és a magyar kutatások között látszottak

a különbségek világosan, mivel mindkét országban régi, a korábbi finnugor nyelvész generációk által gyűjtött anyagok álltak rendelkezésre, amelyeket aztán a következő nemzedékek a kutatásaik során felhasználtak. Így például a magyarok cseremisz kutatásaikban Beke Ödön anyagait és a bennük található nyelvjárási felosztást használták, míg a finnek az Yrjö Wichmann által gyűjtött anyagokkal dolgoztak, és az általa kialakított nyelvjárásokkal kapcsolatos felfogást vették át. A nyelvjárások osztályozása során még homályosabbá tette a fogalmakat a gyűjtőhelyek nevének, illetve a százévesnél is régebbi és a használatból kiment orosz kormányzóságneveknek a használata.

A „Dialectologia Uralica" szimpóziumon mindketten a cseremisz nyelvjárásokról és azok osztályozásának kritériumairól tartottunk előadást. Elfogadtuk és javasoltuk, hogy a cseremisz kutatók által felállított főnyelvjárás és főnyelvjárás-csoport felosztás kerüljön használatba. Bereczki Gábor előadása az alnyelvjárásoknak a Beke anyagai alapján való felosztását vette górcső alá, én pedig többek között a Wichmann-féle anyag alnyelvjárásainak a főnyelvjárásokba való besorolásával foglalkoztam előadásomban.

Bereczki Gábor cseremisz nyelvtudását első alkalommal az egyetemi hallgatók számára írt rövid tankönyvében foglalta össze (Bereczki 1971). A jegyzetben szószedettel és fordítással ellátott szövegeket, valamint nyelvtani összefoglalót közölt. Az egyetemi jegyzet 15 szövege – néhány közmondás és egyéb folklórszöveg kivételével – cseremisz írók tollából származik. A szövegek finnugor átírásban vannak lejegyezve, és a nyelvjárási szövegek is az irodalmi nyelvi helyesírásnak megfelelően vannak átdolgozva.

A szószedetben szerepel a szavak etimológiája: a cseremisz szavak magyar, finn vagy ezek hiányában valamely más finnugor nyelvből való etimológiai megfelelője, illetve a jövevényszavak esetében meg van adva mind az átadó nyelv, mind pedig az eredeti szóalak. Ezen kívül a képzett szavak esetén az alapalak van megadva.

Bereczki elmondta, hogy a szövegeket úgy választotta ki, hogy legyenek bennük a cseremisz nyelvre jellemző szerkezetek és etimológiailag közös finnugor szavak is.

A nyelvtani rész negyven oldal, és a ragozási táblázatok mellett magyarázatok is vannak benne a nyelvi elemek használatáról és eredetéről is. A ragozási-morfológiai részen kívül a nyelvtanban kitekintést találunk a szóalkotásra, különös tekintettel a szóképzésre.

Miért akartam ezt a körülbelül 90 oldalas egyetemi jegyzetet ilyen részletesen ismertetni akkor, amikor Bereczki Gábor egy ennél sokkal teljesebb tankönyvet is kiadott „Chrestomathia Ceremissica" címmel (Bereczki 1990)? Akkor, amikor Bereczki Gábor cseremisz nyelvkönyve 1971-ben, első alkalommal megjelent, nagyon kevés finnugor nyelveket ismertető tankönyv létezett. Nálunk, Finnországban a finn nyelv távolabbi rokon nyelveiről tartott órákon a finnországi finn-

ugor nyelvészek által az 1900-as évek elején publikált chrestomathiák voltak használatban, pl. Yrjö Wichmann „Tscheremissische Texte" című könyve 1923-ból. Ezekre az volt jellemző, hogy elsősorban nyelvjárási szövegeket közöltek szószedettel, a nyelvtant csak rövid kommentárok és ragozási táblázatok képviselték. Amikor ezt a cikket írtam, elővettem Bereczki Gábor „Cseremisz nyelvkönyv" című munkáját (nekem az 1974-es kiadás van meg), és észrevettem, hogy a nyelvtani részét teleírtam bejegyzésekkel és a könyvet egyébként is rongyosra olvastam. Annak idején ez nagyon fontos jegyzet és szintézis volt.

Bereczki 1990-ben kiadott „Chrestomathiá"-ja kétszer olyan terjedelmes lett, mint előző tankönyve. Rövid áttekintést találunk benne a cseremisz nyelv kutatásának történetéről, a cseremisz nyelvjárásokról és az irodalmi nyelv fejlődéséről. A nyelvtani részben Bereczki Gábor részletesen bemutatja a cseremisz hangtant és alaktant, a nyelvjárásokat is figyelembe véve. Így például olyan ritka esetragok is szerepelnek ebben a részben, amelyek a cseremiszek által kiadott nyelvtanokban általában nem találhatók. Az alaktani kategóriák használatát a szerző példákkal szemlélteti. Ezeken a morfoszintaktikai leírásokon kívül a nyelvtanban külön szintaxissal foglalkozó rész is van. A könyv szövegei a fő nyelvjárásokból és az alnyelvjárások egy részéből valók, és a magyar fordításuk is meg van adva. A szószedet ugyanolyan elvek alapján van összeállítva, mint a „Cseremisz nyelvkönyv"-ben, de a chrestomathia végén terjedelmes irodalomjegyzék is található.

Bereczki Gábor már az 1960-as években több olyan etimológiával foglalkozó cikket írt, amelyekben egy-egy cseremisz szó eredetét, illetve kölcsönzési viszonyait elemzi. Tudományos pályája során elsősorban a Volga-vidék nyelveinek kontaktusai, illetve az általuk létrejött areális egyezések álltak érdeklődésének középpontjában. Ezek közé a már klasszikussá vált cikkek közé tartoznak például a „Permi–cseremisz lexikális kölcsönzések" (1977), „A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai" (1983) és a „Die Beziehungen zwischen den finnougrischen und türkischen Sprachen im Wolga–Kama-Gebiet" (1984) című cikkek.

A Volga-vidék nyelveinek areális kutatásáról szóló szintézisét a joskar-olai 10. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson adta elő (Bereczki 2005), valamint az „Incontri linguistici" című folyóiratban publikálta (Bereczki 2007). Ezekben a műveiben Bereczki Gábor bemutatta a cseremisz és votják nyelv, valamint a Volga-vidék török(ségi) nyelveinek közös vonásait a nyelv minden szintjén a hangtantól a morfológián át a szintaxisig, és természetesen a szókincsig. Leggyakrabban a török nyelveknek a finnugor nyelvekre való hatásáról van szó, de a szerző olyan ősi finnugor vonásokat is tárgyal, amelyek részben a balti-finn nyelvekben is megőrződtek. A Volga-vidék török nyelvei körbefogják a cseremisz és a votják nyelvet, ezért azok meg tudtak őrizni olyan ősi finnugor vonásokat, amelyek a mordvinból és a komiból orosz hatásra eltűntek.

1985-ben a Magyar Tudományos Akadémiának benyújtott akadémiai doktori disszertációjában Bereczki Gábor a cseremisz nyelv hangtanát és etimológiáját

dolgozta fel, és ezt a disszertációt később két kötetben meg is jelentette a szegedi Studia uralo-altaica sorozatban (Bereczki 1992, 1994). Az első kötetben a finnugor alapnyelv valamennyi – a szókezdő, a szóbelseji és a szóvégi, valamint a szuffixumokban található – hangjának a cseremisz nyelvjárásokban megtalálható fejleményei szerepelnek.

A második kötetben a cseremisz nyelv finnugor eredetű szavait találjuk magyarázatokkal, a cseremisz és más rokon nyelvek közös jövevényszavait (például az indo-iráni jövevényszavakat), valamint a cseremisz nyelv permi jövevényszavait. A disszertációt olyan szintézisnek tarthatjuk, amely Bereczki Gábornak a cseremisz nyelvvel kapcsolatos etimológiai és hangtani kutatásait foglalja össze.

A cseremisz morfológiát érintő kutatásainak a szintézisét pedig a Debrecenben megjelent „A cseremisz nyelv történeti alaktana" képviseli (Bereczki 2002). Ebben Bereczki Gábor valamennyi cseremisz nem önálló morféma és rag, valamint képző történetét tárja fel, nem feledkezve meg az egyes peremnyelvjárásokban előfordulókról sem. Bereczki Gábor elfogulatlansága látszik a magyarázataiból: például megkülönbözteti a cseremiszben hagyományos imperativuson és desiderativuson kívül az első és második óhajtó, a feltételező, az ígérő, az elhatározó, a szükségességi és a szimulatív módot. A szuffixumokkal létrehozott hagyományos igemódokon kívül igemódként kerültek osztályozásra többféle igei szekvenciák és a több igéből képzett kifejezések, azaz olyan szerkezetek, amelyeket egy bizonyos funkcióba grammatikalizálódott alakoknak tekinthetünk.

A passzív participiummal, azaz Bereczki terminológiájával a befejezett melléknévi igenévvel kapcsolatban külön bemutatja annak használatát önállóan, tehát tulajdonképpen cselekvésnévként különböző esetekben és névutókkal. Az ilyen kifejezések a nyelv valóságát tükrözik, és ha a cseremisz nyelv ma életerős, fejlődő nyelv lenne, akkor ezekből előbb-utóbb különféle infinitívuszi szerkezetek (mellékmondatpótló szerkezetek) fejlődhetnének.

A legtöbb nyelvtanban nagyon röviden ismertetett „egyéb szófajok", azaz a viszonyszók több mint 30 oldalas magyarázatban részesülnek, amiben Bereczki Gábor áttekinti a viszonyszók képzésén kívül a legfontosabb viszonyszókat, többek között a legtöbb névutót és azok etimológiáját. „A cseremisz nyelv történeti alaktana" valamennyi cseremisz kutató és finnugor nyelvész vademecumja.

Cikkeiben Bereczki Gábor a felsorolt témákon kívül a cseremisz nyelv szinte valamennyi részterületével foglalkozott, többek között az onomatopoetikus-deskriptív szavakkal, a névadással, a nyelvújítással. Több tanulmányában az egyes szomszédos nyelvekre, illetve az egész Volga-Káma-vidék nyelvi areájára kiterjesztette a kutatását. A finnugor nyelvészek Bibliájának nevezhető Sinor Dénes által szerkesztett „The Uralic Languages" című kötetbe Bereczki Gábor összefoglaló tanulmányt írt volgai finnugor nyelvek történetéről (Bereczki 1988).

Bereczki Gábor életműve olyan hatalmas és sokoldalú, hogy egy egynapos konferencián lehetetlen teljes részletességgel ismertetni. Ugyanígy a cseremisz

nyelvvel kapcsolatos kutatásai is, amelyek Bereczki finnugrisztikai kutatásainak a legfontosabb részét képezik, olyan mélyrehatóak és szerteágazóak, hogy cikkemben csak vázlatos képet tudok róluk adni. Ezért hát a számomra legfontosabbakat emeltem ki.

Bereczki Gáborral először a turkui finnugor kongresszuson találkoztam 1980-ban, de akkor ismerkedtem meg vele jobban, amikor 1983-ban ösztöndíjasként tanultam az ELTÉ-n. A finn doktoranduszt úgy fogadta Bereczki Gábor, mint egy régi jóbarátot, és minden lehetséges módon készségesen támogatta a kezdő kutatót akkor is és később is. Olyan emberként emlékszem rá, aki melegséget és jókedvet sugárzott a környezetére és embertársaira. Derűlátóan és elfogulatlanul viszonyult az élethez és a többi emberhez, függetlenül azok korától és beosztásától.

Irodalom

Bereczki, Gábor [Берецки, Габор] (1957), Финно-угорские элементы в лексике марийского языка. Автореферат диссертации. Ленинградский государственный университет им. А. А. Жданова, Ленинград.

Bereczki Gábor (1962), Beke Ödön: Mari szövegek. NyK 64: 230–233.

Bereczki Gábor (1971), Cseremisz (mari) nyelvkönyv. Finnugor jegyzetek XIX. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bereczki Gábor (1977), Permi–cseremisz lexikális kölcsönzések. NyK 79: 57–77.

Bereczki Gábor (1983), A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In: Balázs János (szerk.), Areális nyelvészeti tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest. 207–236.

Bereczki, Gábor (1984), Die Beziehungen zwischen den finnougrischen und türkischen Sprachen im Wolga-Kama–Gebiet. NyK 86: 307–314.

Bereczki, Gábor (1985), Kriterien zur Aufteilung der tscheremissischen Mundarten. In: Veenker, Wolfgang (Hrsg.), Dialectologia Uralica. Materialen des ersten Internationalen Symposions zur Dialektologie der uralischen Sprachen 4.–7. September 1984 in Hamburg. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Bd. 20. Harrassowitz, Wiesbaden. 187–193.

Bereczki, Gábor (1988), Geschichte der Wolgafinnischen Sprachen. In: Sinor, Denis (ed.), The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln.

Bereczki Gábor (1990), Chrestomathia Ceremissica. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bereczki, Gábor (1992), Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II. Studia Uralo-Altaica 34. JATE, Szeged.

Bereczki, Gábor (1994), Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I. Studia Uralo-Altaica 35. JATE, Szeged.

Bereczki Gábor (1994), A Névától az Urálig. Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 4. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.

Bereczki Gábor (1997–2001), Beke Ödön: Mari nyelvjárási szótár 1–9. (Tscheremissisches Dialektwörterbuch). Unter Mitarbeit von Zsófia M. Velenyák und †József Erdődi. Neu redigiert von Gábor Bereczki. Bibliotheca Ceremissica IV1–IV9. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.

Bereczki Gábor (2002), A cseremisz nyelv történeti alaktana. Studies in Linguistics of the Volga-region. Supplementum. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Bereczki, Gábor [Берецки, Габор] (2005), Взаимосвязи языков Волго-Камского ареала. In: Galkin, I. S. – Ivanov, I. G. – Sanukov, K. N. – Voroncova, O. P. (ed.), Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Yoshkar-Ola 15. 08–21. 08. 2005. Pars I. Orationes plenariae. Йошкар-Ола. 1−49.

Bereczki, Gábor (2007), Der Sprachbund des Wolga-Kama-Gebietes. Incontri Lingvistici 30: 11–28.

Bereczki, Gábor – Vikár, László (1971), Cheremis Folksongs. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bereczki, Gábor – Vikár, László (1979), Chuvash Folksongs. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bereczki, Gábor – Vikár, László (1989), Votyak Folksongs. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bereczki, Gábor – Vikár, László (1999), Tatar Folksongs. Akadémiai Kiadó, Budapest.

AGYAGÁSI KLÁRA

Egy igazi, tökéletes munkakapcsolat – és mögötte az ember: Bereczki Gábor

Ma is világosan emlékszem megismerkedésünk történetére. 1973. októberében, még amikor az Egri Tanárképző Főiskola hallgatójaként csereösztöndíjas évemet kezdtem meg Csebokszáriban a Jakovlev Tanárképző Főiskolán, a Csuvas Állami Tudományos Kutatóintézet Nyelvészeti Osztályának vezetője kikért néhány napra a főiskoláról, hogy részt vehessek a terepmunkára odaérkező Róna-Tas András professzor kíséretében volgai bulgár sírfeliratok felkutatásában szerte a Csuvas Köztársaság területén.

Álltunk Róna-Tas tanár úrral a kutatóintézet előtt, és az akkor frissen megismert csuvas kísérőnkkel együtt vártuk a dzsipet, de mielőtt az megérkezett volna, feltűnt egy újabb ismeretlen, aki széles mosollyal, jókedvűen, magyarul köszöntött bennünket. Ő volt Bereczki Gábor tanár úr, akiről ott és akkor tudtam meg, hogy a cseremisz nyelv és kultúra elhivatott kutatója, finnugor nyelvész, számos Volga-vidéki tudományos expedíció résztvevője. (Ő akkor is a cseremiszekhez tartott, csak egyszerűbb volt neki Moszkvából Csebokszárin átutazva elérnie Joskar-Olát.) Bemutatkoztam neki, mire barátságosan megjegyezte, hogy

lám-lám, megjelent a magyar csuvaskutatás újabb generációja, és sikereket kívánt a tudományban.

Azóta sokszor eszembe jut ez a reggel. Volt benne valami sorsszerű. Még el sem kezdtem egyetemi tanulmányaimat turkológiai vonalon, fogalmam sem volt arról, milyen irányt vesz később az érdeklődésem a történeti nyelvtudomány útvesztőiben, hiszen azt sem tudtam, hogyan működik „közelről" a történeti nyelvtudomány. És akkor, a pályafutásom kezdetén a legelső események egyike volt, hogy a nyelvi terepen ott lehettem a magyar tudomány két olyan kiváló képviselőjének a társaságában, akik már akkor a Volga-vidék legjobb ismerőinek számítottak.

Ott és akkor már együtt volt szinte minden és mindenki ahhoz, hogy megnyíljanak az areális nyelvészet távlatai előttem – csak még nem tudtam róla.

A következő tanévtől a JATE orosz–altajisztika szakos hallgatója lettem, és a diplomaszerzés után még jó pár évig tartott, amíg elsajátítottam a gyakorlatban is mindazokat a nyelvi, nyelvtörténeti, kutatás-módszertani ismereteket, amelyeknek a birtokában elkészíthettem kandidátusi értekezésemet a Volga-vidéki török nyelvek korai orosz jövevényszavainak témájából. A munkahelyi vitára 1991-ben került sor, innen datálódik szorosabb szakmai együttműködésünk története Bereczki tanár úrral. Ugyanis Berta Árpád mellett – elég nagy meglepetésemre – ő lett a másik opponensem. Utólag szégyellem az akkori kétségeimet, hogy egy finnugrista nyelvész hogy fog elbírálni egy dolgozatot, amely volgai török és orosz történeti hangtani és lexikológiai ismereteket feltételez. Akkor szembesültem vele, hogy Bereczki professzor nemcsak az irodalmi orosz nyelvet ismeri, hanem az északi orosz nyelvjárás szókincsét is, és tud csuvasul! Sőt, tud tatárul! És észrevette az átírási következetlenségeimet, és kronológiai jellegű (a cseremiszbe is átkerült orosz szavak hangtörténeti értelmezésével is összefüggő) érdemi kérdéseket tett fel! És mindennek tetejébe, tudott olyan szakirodalmat ajánlani, amit nem dolgoztam fel, pedig kellett volna!! Hihetetlenül nagyot nőtt a szememben, hiszen olyan tárgyi tudást mutatott fel, amire nem számítottam. De amivel életre szólóan megnyert magának, az nem egyszerűen a tárgyi tudás volt, hanem hogy a nyilvánvaló tudásbeli fölényét és tudományos tapasztalatait mérhetetlen és természetes szerénységgel, hivatalos mivoltában is szeretetteljes hangnemben hozta tudomásomra. Szívesen tanultam tőle.

1992-ben Humboldt-ösztöndíjra pályáztam. Az elvégzendő kutatás témájának megválasztása (a csuvas–cseremisz nyelvviszony története), amellett, hogy vonzott a problémakörben megbúvó megoldatlan kérdések nehézsége, főleg azzal függött össze, hogy lehetőség kínálkozott rá, hogy az én szakmai műveltségemből hiányzó cseremisz nyelvtörténeti ismereteket Bereczkitől tanulhassam meg. Hiszen meggyőződtem róla, hogy az ő tudása alapos. Rábízhattam magam.

Az ösztöndíjat megkaptam, és rögtön az első Mainzban, Lars Johanson professzor tanszékén eltöltött szemeszter végén kérvényeztem, hogy Udinébe utaz-

hassak kéthónapos cseremisz nyelvtörténeti intenzív kurzus teljesítésére Bereczki professzorhoz.

1993. május 15-én korán reggel indultam Mainzból, és az udinei vasútállomáson egész napos utazás után az éjszaka közepén szálltam le a velencei expresszről úgy, hogy induláskor nem volt lehetőségem olasz lírát váltani. Nem tudtam, hol fogok lakni és olaszul pedig esélyem sem volt bármit elintézni. De nem volt sok időm rá, hogy a megoldáson gondolkozzam, mert megszólalt mellettem a jól ismert hang: Isten hozta Udinében! És attól kezdve nem kellett aggódnom, hogy gondjaim lesznek Olaszországban.

Bereczki professzor rendkívül figyelmes és gondos házigazda volt. A Viale Ungherese lánykollégiumának 8. emeletén foglalt nekem szállást, ahonnan öt perc séta volt az az egyetemi épület, ahol a későbbiekben minden délelőtt 9-től 1-ig tartotta a cseremisz kurzust. (Legtöbbször szünet nélkül.) De még mielőtt megkezdtük volna a komoly munkát, bejártuk a környéket, hogy segítség nélkül is tudjak bevásárolni, pénzt, telefonkártyát váltani, menzán étkezni, a városban közlekedni, bemutatott a munkatársainak, és hogy a munkához is jó kedvvel lássunk hozzá, az első napot egy nagyon hangulatos boros vacsorával zártuk az egyik kedvenc vendéglőjében.

A cseremisz intenzív kurzus a szó szoros értelmében intenzív volt. Nekem a legelemibb alapoktól kellett kezdenem, ami nem volt más, mint a Középső-Volga-vidék részletes vízrajza, politikai és természeti földrajza, hiszen mindazokat a helyszíneket, ahol cseremiszek éltek, kapásból kellett tudnom azonosítani a gyűjtőpontok szótári rövidítései alapján. Aztán jött a tudománytörténet: a cseremiszkutatás áttekintése és a cseremisz nyelvjárási gyűjtések kiértékelése Budenztől Szilasin, Wichmannon át Beke monumentális szótáráig. Ezt követően tértünk rá a cseremisz történeti hangtanra, ami a később megjelent „Grundzüge" (Bereczki 1992–1994) alapján, de magyarul történt. Egyszerűen lenyűgöző volt, ahogy az egyes őscseremisz fonémák mai cseremisz nyelvjárásközi megfeleléseit sorolta fejből a legkisebb szellemi megerőltetés nélkül! De hogy ezt az ismeretanyagot jobban tudjam kötni az előttem álló feladatokhoz, a finnugor eredetű szavak etimológiai vizsgálatán túl a hangváltozások szemléltetéséhez, elővettük Räsänen monográfiáját a cseremisz nyelv csuvas jövevényszavairól (Räsänen 1920). És hát ettől kezdve vált Bereczki professzor korábbi előadási formája interaktívvá. Merthogy nekem mindenhez volt kérdésem vagy megjegyzésem. Neki meg azon nyomban válasza. Egyszer azt találtam mondani, hogy Räsänennek valamelyik kérdés eldöntéséhez nem volt birtokában minden adat, és az Ašmarin szótárban van olyan szóalak, amelyik ellentmond Räsänen egy állításának (Ašmarin 1928–1950). Másnap reggel Bereczki professzor hátizsákkal érkezett. Jött vele a 17 kötetes Ašmarin szótár! Udinében!!!

De hogy ne csak a történeti cseremiszről legyen fogalmam, olvastatta velem Puskin verses meséjét az aranyhalról – cseremisz irodalmi nyelven. Így módom

volt megismerni a hivatalos cirill alapú cseremisz ábécét is, a mai leíró nyelvtani alapokról nem beszélve. Udinei hétköznapjaimon ennek megfelelően nem voltak üresjáratok. A déli 1 órakor végződő órák után kb. du 4-ig jártam a várost, intéztem az „ügyeimet" (bevásároltam, főztem, mostam), amíg az olaszok szieszt ártak. Délután 4 és 5 között hozzáültem az aznapi tanuláshoz, és éjfélig semmi nem tudott ebből kizökkenteni. A második hónap végén úgy utaztam el Udinéből, hogy éreztem: több félévnyi cseremisz nyelvészeti ismeretanyaggal lettem gazdagabb, és olyan alapokat kaptam, hogy meg fogom tudni oldani a cseremisz–csuvas nyelvviszony történetének rejtélyes problémáit, bármilyen nehezek legyenek is azok.

A témámra való mainzi felkészülés elméleti és módszertani tekintetben volt különlegesen hatékony. Megismerkedtem Johanson professzor kódmásolási elméletével, ami a nyelvi kölcsönzések nem-lexikális szférájában nyitott új perspektívákat a kontaktusnyelvészetben. Hazaérkezésemkor ennek megfelelően a volgai török és cseremisz magánhangzó-redukció létrejöttének és egymáshoz való viszonyának a kérdése kötötte le minden figyelmemet. Olyannyira, hogy „Volga-vidéki nyelvek areális történeti kapcsolatai" címmel kutatási pályázatot nyújtottam be és nyertem el az OTKÁ-nál. Ahhoz, hogy a témámban továbblépjek, meg kellett értenem a finnugor vokalizmuskutatás történetének cseremiszt érintő részleteit, meg kellett tudnom különböztetni Steinitz, Itkonen, Mikola érvelési rendszerének helyes és helytelen elemeit. A problémák legtöbbször konkrét cseremisz szavak kapcsán merültek fel, (melyek a csuvasba is bekerültek), és a megoldásuk eredménye különböző cikkeimben látott napvilágot.

Ettől kezdődően megélénkült a levelezésünk Bereczki professzorral, hiszen az első alkalommal, amikor egy cikkem fogalmazványát elküldtem neki azzal a kéréssel, hogy olvassa a fejemre az összes hibát, amit a cseremisz „ellen" elkövettem, azt a választ kaptam, hogy nagyon szívesen megnézi ezt is és az összes többi következőt is. Hiba ugyan van a mostaniban, de csak apróság, és egyébként „Szeretettel üdvözli: Bereczki Gábor". Jó pár cikknek jutottam így a végére, amikor 2001-ben egyszer felhívott engem telefonon. Ez alkalommal neki volt kérése. Mint megtudtam, párhuzamosan azzal, hogy én a cseremisz és csuvas (tatár és baskír) magánhangzó-redukcióval foglalkoztam, ő a cseremisz nyelv történeti alaktanáról írt könyvet. Ebben számos olyan cseremisz alaktani elemet tárgyalt, mely a volgai bulgárból vagy a tatárból került a cseremiszbe, az átvételük tárgyalása pedig teljesen megfelelt a kódmásolási elméletben megfogalmazott módszertani elveknek. Csak hát Bereczki professzor nem az új elméletből indult ki (akkor talán azt még nem is ismerte), hanem a tapasztalati tényekből, melyek alapján teljes biztonsággal fogalmazta meg a véleményét. Nos, a telefonban arról beszélt, hogy elkészült az alaktani monográfia, melyben „erőteljes az areális nyelvészeti szemlélet", és kért, hogy turkológiai szempontból lektoráljam a könyvet. És ha ő tévedett bármiben, nyugodtan javítsam ki, ha pedig a

végeredményt e l f o g a d h a t ó n a k t a r t o m közlésre, akkor megkérhetne-e, hogy akkor, és csak akkor(!), ha lehetséges, vegyem fel az OTKA által támogatott areális nyelvészeti sorozatomba (Studies in Linguistics of the Volga-Region) magyar nyelvű monográfiaként. Hát persze, hogy lehetséges volt! És mi az, hogy elfogadható! Nagyon szívesen tettem eleget a kérésének, amit az OTKA is támogatott! Hiszen amikor végigolvastam a kéziratot, és lektoráltam a turkológiai vonatkozású részeket, a legnyugodtabb szakmai lelkiismerettel írhattam meg neki, hogy „hiba ugyan van, de csak apróság", és már hozzá is kezdtünk az anyag technikai szerkesztéséhez.

2002. májusában adtam be pályázatomat az akadémiai doktori cím elnyeréséért. Az értekezésem végül „A cseremisz tényező szerepe a csuvas hangrendszer történeti változásában" témát fejtette ki, méghozzá oly módon, hogy sikerült turkológiai szempontból –mint utóbb kiderült, meggyőzően – érvelnem amellett, hogy a magánhangzó-redukció jelensége a Volga-vidéken nem belső török fejlődés eredménye. Ezzel egyúttal éppen Bereczki professzor 1983-as véleményét cáfoltam a kérdésről. A cáfolat mellé azonban elő kellett rukkolni a helyes megoldással. Ez pedig nem volt más, mint hogy a jelenség forrása a kései őscseremisz! A teljes hangtani bizonyító érvrendszer pedig Bereczki professzornak a Grundzüge 2. kötetében 1992-ben megjelent őscseremisz szókészleti rekonstrukcióján alapult! És mindennek a tetejébe: a három opponens közül az egyik nem volt más, mint prof. dr. Bereczki Gábor. Izgatottan vártam, mi lesz a véleménye, hiszen itt az ő munkássága többszörösen is érintve volt.

Az írásbeli opponensi véleményében minden megállapításomat elfogadta. Amikor pedig 2003. novemberében lezajlott a nyilvános védés, és már az Akadémia II. emeleti folyosóján ünnepeltük a végeredményt, odajött hozzám, és a következőket mondta: „Klári, most bebizonyította, hogy méltó partner az areális nyelvészeti kutatásokban, mit szólna hozzá, ha felkérném, hogy társszerzőkként írjuk meg a cseremisz etimológiai szótárat?"

2004-ben elnyertük az OTKA támogatását a „Cseremisz etimológiai adatbázis" című közös pályázatunkhoz. Már a pályázat beadásakor megkaptam a professzortól a tervezett szótár címszójegyzékét, és teljes egyetértésben osztottuk fel egymás között a munkát: ő az uráli, finnugor, finn-permi és belső keletkezésű szavakat tárgyalja, én pedig az orosz és törökségi jövevényszavakat valamint a szubsztrátumeredetűeket. Rendszeressé váltak a konzultációink Budapesten, számba vettük a beszerzendő szakirodalmat, ütemeztük a feladatokat, kidolgoztuk a szótár koncepcióját és próbaszócikkeket is írtunk, melyek megjelentek a Nyelvtudományi Közleményekben (Agyagási – Bereczki 2006). Beindult a munka.

A projektben eredetileg csak az etimológiai adatbázis összeállítására vállalkoztunk, de a munka során gyorsan bebizonyosodott, hogy etimológiai munkahipotézisekre szükség van ahhoz, hogy jó irányba haladjon az adatgyűjtés. A professzor az UEW alapján dolgozott: a kérdés mindig az volt, hogy a cseremisz

nyelvjárási adatoknak az uráli/finnugor/finn-permi eredetűként rekonstruált címszóval való etimológiai összefüggése fenntartható-e azok után, hogy Bereczki professzor a „Grundzüge" etimológiai kötetében rekonstruálta az őscseremisz alakokat, és szigorú kritériumok alapján határolta el egymástól a korábbi alapnyelvekből örökölt állományt a nagyon korai permi jövevényszavaktól. Hát persze, hogy az UEW álláspontja sok esetben nem volt fenntartható! Olyannyira nem, hogy sikerült őt rábeszélnem, hogy a típusos eltérésekről publikáljon egy cikket, és a cikk meg is jelent a Debreceni Egyetem Argumentum nevet viselő online nyelvészeti folyóiratában (Bereczki 2010). Az eltérések egy része abból adódott, hogy bizonyos, az UEW által bizonytalannak minősített finnugor etimológiákról kiderült, hogy nem lehetnek finnugor eredetűek. A professzor mindig eljutott odáig, hogy a problémás etimológiáknál kizárta a finnugor eredetet, és akkor jött az e-mail, hogy „Klári, nézzen már körül, mit tudunk ezzel a szóval csinálni?". És akkor körülnéztem. És jöttek a megvitatandó megoldási javaslatok. De közben a saját anyagomon is dolgoztam, (kezdetben az orosz jövevényszavak etimológiáján), és ott is gyakran volt meglepetés: ugyanaz az orosz szó egymáshoz közeli cseremisz alnyelvjárásokban más-más korszakból volt magyarázható. De a közvetítések terén is sok új váratlan helyzet adódott. Persze, szerettem volna mindig rögtön megkapni a megerősítést, hogy jól gondolom a magyarázatot, ezért egy idő után az e-mailek ritkulása mellett áttértünk a telefonos konzultációra. Gyakran hívtuk egymást, és egészen különleges élmény volt az állandó együtt-gondolkodás megtapasztalása. Néha ez már nem is csak együttgondolkodás volt, hanem egyenesen gondolatolvasás! Fél szavakból értettük egymást.

Bereczki professzor fiatalokat megszégyenítő szorgalommal dolgozott az etimológiai szótáron a hét összes napján, nekem ez inkább a péntektől hétfőig terjedő napokon sikerült, hiszen az egyetemi munka hét közben lefoglalt. Ezért aztán munkanap lett a szombat, a vasárnap, vagy más ünnepnapok. Egészen természetessé vált, hogy akármikor hívhattuk egymást, és a családunk – úgy tapasztaltam, hogy kölcsönösen – nagyon megértően vette tudomásul, hogy szakmai megbeszéléseket tartunk, és akkor, amikor arra szükség van.

Az intenzív közös etimologizálásban való részvételt sajnos 2006 nyarán családi gondok miatt átmenetileg megszakítani kényszerültem, de Bereczki professzor töretlenül haladt tovább a saját területén. A projektzáró szakmai jelentésben 2010-ben arról adtam számot, hogy a Cseremisz etimológiai szótár I. kötete az ő munkájaként teljesen elkészült, a II. kötet előkészítése folyamatban van, de befejezése (az én részem) még várat magára.

2011 tavaszán fontos levelet kaptam a professzortól. Azt írta, hogy már nem olyan szilárd az egészsége, nem lehet tudni, meddig él, de még szeretné látni, hogy megjelenik a cseremisz etimológiai szótár általa kidolgozott része. Kérte,

hogy járuljak hozzá, hogy a két kötet külön jelenjen meg, és ha lehet, találjam meg hozzá a kiadót.

Magyarországi kiadóknál tett sikertelen puhatolózásaim után végső megoldásként Eberhard Winkler professzorhoz, a Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Göttingen felelős szerkesztőjéhez fordultam, és kértem, hogy fogadja be a szótárat a sorozatba, én pedig megpróbálom pályázati úton előteremteni a magyar szöveg németre való fordításának a költségeit. A válasz nagyon gyorsan érkezett: „Grünes Licht!". A Societas Uralo-Altaica elnöksége nemcsak befogadta Bereczki professzor szótárát a kiadványsorozatba, hanem a Társaság vállalta az összes fordítói és kiadási költséget!

2011 őszétől Bereczki professzor a 450 oldalnyi szöveg technikai munkálataival foglalkozott. Egységesítette a szócikkeket formailag, pótolta a hiányzó irodalmi hivatkozásokat, közösen ellenőriztük a transzkripciót, majd átadtuk az anyagot fordíttatásra Winkler professzornak. Amíg a fordítás zajlott, engem kért meg Bereczki Gábor, hogy állítsam össze a szótárhoz a teljes rövidítésjegyzéket, és még egyszer ellenőrizzem a hivatkozott irodalomjegyzéket. 2012. április 1-én vasárnap vettem észre, hogy Helimskij professzor őscseremisz rekonstrukciókat érintő cikkeire egy szócikkben sincs hivatkozás, és tartalmilag sem reagált rájuk Bereczki professzor. Felhívtam őt, és elmondtam, hogy ezt még ki kellene pótolni. Furcsa, rekedt hangon válaszolt, hogy megfázott, beteg lett, de ez csak egy egynapos vírus, hétfőn már jól lesz, és bemegy az egyetemre a cikkekért. „Megoldjuk!", ez volt az utolsó szava, amit hozzám intézett.

Valóban megoldjuk. Személyes, lelkiismereti kérdésnek tekintem, hogy a szótár megjelenésében még hátralévő technikai munkák végzésében részt vállaljak, hogy a mű olyan színvonalon jelenjen meg, mintha a szerző maga olvasta volna végig a szerzői korrektúrát. És ígérem, hogy ha később is, de meg fog jelenni a második kötet.

Irodalom

Agyagási Klára – Bereczki Gábor (2006), Mutatvány a készülő cseremisz etimológiai szótárból. NyK 103: 26–43.

Ašmarin, N. I. (1928–1950), Thesaurus Linguae Tschuwaschorum. 1–17. Kazan – Čeboksary.

Bereczki, Gábor (1992), Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II. Studia Uralo-Altaica 34. JATE, Szeged.

Bereczki, Gábor (1994), Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I. Studia Uralo-Altaica 35. JATE, Szeged.

Bereczki Gábor (2010), Újabb tendenciák a cseremisz etimológiai kutatásokban. Argumentum 6: 1–5. http://argumentum.unideb.hu/2010-anyagok/BereczkiG.pdf

Räsänen, M. (1920), Die Tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen. MSFOu 48.

REET KLETTENBERG

Bereczki Gábor és Észtország

Amikor a Tartui Egyetemen 2004 májusában egy év magyartanulás után vizsgára került sor, akkor a számonkérés része volt, hogy el kellett olvasnunk egy magyar nyelvű szöveget, majd el kellett mesélnünk a tanárnőnek a tartalmát. Én világéletemben lusta voltam, és könnyen meg akartam úszni a feladatot abban a hiszemben, hogy úgysem lesz később szükségem a magyar nyelvre. Ezért olyan szöveget kerestem, amely megvan észtül is, hogy csekély nyelvtudásommal és a hiányzó szótárak nélkül is megbirkózzam a feladattal. És mi lenne még kézenfekvőbb, mint egy észt népmese, amit úgyis ismerek. Egy kis könyvtárkatalógusböngészés után arra jutottam, hogy kikölcsönöztem „Az aranyfonó lányok" című észt népmesekötetet, kikerestem belőle a legrövidebb történetet, és kívülről megtanultam a varjú lánykéréséről szóló mesét, amit aztán elő is adtam a vizsgán. A tanárnő ugyan csóválhatta a fejét, de megadta a jegyet. Akkoriban persze még fogalmam sem volt arról, ki fordította a meséket magyarra. Nem is foglalkoztatott addig soha, hogy a fordítás tulajdonképpen valakinek a munkája. Azt még csak sejteni sem tudtam, hogy egyszer majd találkozni is fogok a kötet fordítójával, és fordítói pályámon nagy példaképem lesz az illető. „Az aranyfonó lányokat" pedig azóta is időről időre hálásan veszem elő, amikor az észt népköltészetről beszélek magyar hallgatóimnak.

Bereczki Gábor 1955 decemberében járt először Észtországban, amikor Leningrádban elkezdte gyűjteni az anyagot a disszertációjához, és a szükséges szakirodalom egy részéhez Tartuban tudott hozzájutni. Ott nagyon kedvesen fogadták, „A Névától az Urálig" című könyvében úgy emlékszik vissza, hogy kezébe nyomták a szemináriumi könyvtár szekrényeinek a kulcsait, maga vehette ki, rakhatta vissza a könyveket, ami rendkívül meggyorsította disszertációja írását (Bereczki 1994: 46).

Az első kéthetes kiküldetést hamarosan követte a második, kéthónapos alkalom 1956 májusában-júniusában, majd a harmadik 1956 októberében. A diszszertáció megírása mellett életre szóló barátságok is szövődtek az észt nyelvészekkel, valamint egy hihetetlenül gyümölcsöző kapcsolat is Mai Kiiskkel, későbbi feleségével, aki akkor egyetemi hallgató volt. Szintén 1956. őszén ismerkedett meg Bereczki Gábor Ellen Niit észt költőnővel is, aki később Petőfi-fordító lett.

Az észtekhez és az észt kultúrához való kötődést Bereczki Gábor elsősorban a családjában élte meg. Példaértékű odaadással ápolta és ápolja a magyar–észt kapcsolatokat az egész kétnyelvű család. Mindnyájuk számára egyaránt fontos

és természetes mind az anyanyelv, mind az apanyelv. Azon dolgozott és dolgozik Bereczki Gábor, Mai, Urmas és András, hogy minél jobban megismertessék és megszerettessék a magyar kultúrát Észtországban és az észt kultúrát Magyarországon. Az észt „Mária Országa Keresztje" rendjellel való kitüntetés ezt a tevékenységüket honorálta. Tudományos elismerésként pedig a Tartui Egyetem 1990-ben díszdoktorrá avatta Bereczki Gábort.

Ahhoz képest, hogy Gábor mintegy „véletlenül" és „kényszermegoldásként" lett műfordító, igen tiszteletreméltó, amit az asztalra tett. Rein Veidemann észt irodalomtudós a így méltatja búcsúztatójában: „Gábor volt az észt irodalom magyarországi nagykövete".

Bereczki Gábor Lennart Meri útirajzai fordításával kezdte a műfordítói pályáját. Az elején még kételkedett benne, képes-e a feladatra, amit egy másik fordítótól kellett átvállalnia, aki megbetegedett. Ez olyan véletlen volt, ami sokszor nagy hatással van az emberek további életére, és amiből aztán sok jó származik. Az észt kultúra ezzel a véletlennel kiváló műfordítóra tett szert. Bereczki Gábor első észt fordítása 1965-ben jelent meg. Ezután egészen 1989-ig szinte minden évben megjelenik kisebb-nagyobb fordítása. Ez a több mint húsz éves időszak valódi fénykora az észt irodalom magyarországi megjelenésének.

Az 1965-től 1989-ig terjedő időszakban nemcsak az észt irodalmi kánonban is kiemelkedő, fontos regények, drámák és kisprózák jelentek meg, hanem antológiák, melyeket tekintélyes észt szakértők segítségével állítottak össze, és az Európa Kiadóban láttak napvilágot. Így jelent meg mesekötet, „Az aranyfonó lányok" (1968), az „Előérzet" elbeszéléskötet (1969), „Az észt irodalom kistükre" (1969), melybe Jaan Kross írta az ismertető szövegeket, „A hurok és más elbeszélések" (1974), Tammsaare elbeszéléskötete, a „Pünkösdvasárnap" (1978), „A szélőrlő" című novellaantológia (1981), illetve ugyanabban az évben, 1984-ben finnugor népköltészeti gyűjtemények: az „Erős mackó", „A medvefiú" és a „Finnugor–szamojéd regék és mondák". A 2000-es években az újabb antológiák a szombathelyi Uralisztikai Tanszék sorozatában jelentek meg Mai Bereczki válogatása alapján lírából és kisprózából. Ezekben Bereczki Gábor mellett már tanítványaik is szerepelnek első fordításaikkal.

Bereczki Gábor jól látta a tágabb összefüggéseket is. „Az észt könyv Magyarországon" című cikkében ezt írja: „időről időre napvilágot láttak magyarul olyan irodalomtörténeti összefoglalások vagy antológiák, melyek igyekeztek képet adni az észt irodalom egészéről vagy egy fontos korszakról. Észtül nagyon sok fordítás jelent meg a magyar irodalomból, talán több is, mint fordítva, de Magyarországon tervszerűbb volt az észt irodalom bemutatása" (Finnugor Világ 2001: 13).

Egy kultúra mélyebb megismeréséhez elengedhetetlen az alapszövegeinek az ismerete, mert azokból az alapszövegekből merít az adott kultúra motívumrendszere, tele van a nyelvhasználat idézetekkel és szállóigékkel, melyek az alapszövegekből származnak. Az ilyen motívumok felfedezését jelentősen megkönnyíti,

ha van a közelben valaki, akit meg lehet kérdezni. A Bereczki családban ez kétségtelenül érvényesült. Fordított esetben is, amikor magyar költészeti antológiának készített nyersfordításokat Mai Bereczki, ahogy arról 2002-ben egy Észt Rádiónak adott interjúban beszámoltak. Ebben az augusztusi magyar témájú rádióműsorban Bereczki Gábor arról is beszélt, hogy az észt nyelv a fejlettségben nem marad el a magyar nyelvtől, amely sokkal hosszabb irodalmi hagyománnyal rendelkezik, viszont a frazeologizmusok és szinonimák tekintetében az észt nyelv talán még egy kicsit gazdagabb is.

A műfordítás alapvető feltétele, hogy a fordítónak nagyon jól kell ismernie a forráskultúrát, és szeretnie kell az adott irodalmat, a fordítandó művet. Magam is tapasztaltam, ha szívvel-lélekkel foglalkozom egy szöveggel, akkor előbb-utóbb meg is szeretem. Az észt kultúrának egyik alapszövege, az „Orcád verítékével" (magyarul 1967) olyannyira megszólította és meghatotta Gábort, hogy azt mondta, a magyar irodalomban nincs is hozzá fogható mű. Ebből a regényből való egy ismert szállóige: „Tee tööd ja näe vaeva, siis tuleb armastus" „Dolgozz, küszködj, akkor megjön a szeretet" (Tammsaare 1967: 579). Valahogy így van ez a fordítással is. Mióta magam is fordítgatok, tudatosan veszem kézbe a műfordításokat, és úgy olvasom, azzal a tudattal, hogy minden mondat, minden szó a fordító kezén keresztül került a papírra. Biztos vagyok benne, hogy volt egy időszak, amikor Bereczki Gábor volt az éppen fordított szövegének legjobb ismerője, mert amikor a fordító szóról szóra olvassa és átülteti a szöveget, úgy megismeri a művet, ahogy rajta kívül senki más.

Bereczki Gábor a kutatóútjaira is magával vitte a fordítandó műveket. A Tammsaare-regényt például 1966-ban a mari népdalgyűjtés szabad pillanataiban fordította. Az emlékiratában itt-ott találhatók utalások az éppen aktuális fordításokra:

1966. október 11. – „Mikor napközben befejezem a cseremisz gyűjtést, fordítok néhány oldalt Tammsaare *Jog és igazság* című regényéből" (Bereczki 1994: 98).

1966. október 23. – „Most, hogy a dátumot leírtam, döbbentem rá, hogy ma van az OSE (Októberi Sajátos Események) kitörésének tizedik évfordulója. Én azokban a napokban jobbára Tartuban voltam, a fejem tele volt családalapítási szándékokkal, tervekkel, így a hazai nagy felfordulás csak részben kötötte le gondolataimat. – Megmondtam ugye, hogy vége lesz a sárnak. Északnak fordult a szél, s délután (21-én) már üvegesen fénylett a tócsák szeme. A pénteket neveztem ki vasárnapnak (itt úgyis ezt ünneplik az öreg cseremiszek), s egész nap Tammsaaret fordítottam" (Bereczki 1994: 104).

Kamszkoje-Usztyje, 1970. július 7. – „Június 20-án érkeztem haza Bukarestből. Az otthoni néhány nap Tuglas *Kis Illimar* című regénye fordításának befejezésével telt el. Alvásra is alig jutott idő" (Bereczki 1994: 169).

Szibaj, 1979. május 27. – „A városi vezetőség közönyének az az előnye, hogy azt eszünk, amit akarunk, annyit, amennyit akarunk, s nem kell inni. Így az *Ismeretlen katoná*val is nagyon szépen haladok" (Bereczki 1994: 258).

Úgy látszik, Bereczki Gábor terjedelmes fordításai ugyanolyan nagy vándorok voltak, mint ő maga. De fordított költészetet is, főleg nyersfordításokat készített, amelyek aztán alapjául szolgáltak költőknek a míves fordítások elkészítésére. Tréfásan a legjobb magyar nyersfordító címet is elnyerte. Nagy érdeme Bereczki Gábornak, hogy az észt költészet fordításába belevonta a magyar költők legjavát: Képes Gézát, Tandori Dezsőt, Rab Zsuzsát, Csanádi Imrét és a többieket. A kiváló minőségű nyersfordítás alapján jelentős észt költők is a magyar olvasó elé kerültek. A legjelentősebb közülük talán mégis nemzeti eposzunk a „Kalevipoeg", mely Rab Zsuzsa fordításában már harmadik alkalommal látott napvilágot magyarul, és a két előző Bán Aladár fordításához képest sokkal teljesebb, az eredetihez méltó formában jelent meg 1985-ben. A negyedik Kalevipoeg-fordítás, Árpás Károly munkája, mely tavaly jelent meg, szintén Bereczki Gábor nyersfordításán alapul.

A Bereczki Gábor által fordított művek igen gazdag képet mutatnak. Van köztük dráma, ami színpadra is került Magyarországon; rádiójáték, kispróza, útirajz, népköltészeti szöveg, ami különösen kedves volt neki. „Az aranyfonó lányok" című kötetbe ő maga választotta ki a meséket, és remek utószót is írt, ami kiváló tananyag az észt népmesék ismertetésére. Ezen kívül Lennart Meri dokumentumfilmjeihez is készített fordításokat. Minden szöveg más-más nyelven szólal meg, és itt sokat segített neki az anyanyelv ismerete, Arany János nyelve, amit örökségül kapott. A Balassi Intézet műfordítóképzésen mindig arra intik a fiatal műfordítókat, hogy nem elég a forrásnyelv kiváló ismerete, egy műfordítónak elsődleges fontosságú, hogy a célnyelven tudjon minden regiszterben és minden helyzethez illően megszólalni. Ennek nagy mestere volt Bereczki Gábor, akinek a magyar nyelvtudásában sokan gyönyörködtek. Ennek köszönhetően nagyon élvezhetők az észt irodalom fordításai magyarul, és ez korántsem mellékes dolog a fogadtatás szempontjából sem.

A fordításokon túl Bereczki Gábornak fontos szerepe volt az észt írók magyarországi megismertetésében. 1970-ig ő írta a Világirodalmi lexikonba az észt irodalomról és az észt írókról szóló szócikkeket. De a szépirodalmi fordításokon és az irodalmon túl is megragadott minden lehetőséget, hogy Észtországról minél több hiteles hír jelenjen meg Magyarországon. Rácz Endrével együtt megjelentetett egy fotóalbumot, amelynek a szövegeit ő írta. Ezenkívül írt Észtország történelméről, az észt identitásról, a Tartui Egyetemről, ismertette az észt nyelvészek munkáját is, például Johannes Aavik nyelvújítási elveit.

Észtország népszerűsítésének fontos színtere a Magyar–Észt Társaság, amit az alapításától, 1990. november 26-ától vezetett 18 éven keresztül. De nemcsak

Magyarországon tevékenykedett másik hazája érdekében, hanem máshol is. Amikor Udinében dolgozott finnugor nyelvészprofesszorként (1986–1997), többek között észt nyelvet is tanított.

Bereczki Gábor és Észtország viszonyát biológiai fogalommal szimbiózisként lehetne leírni. A család észtországi tanyája a szellemi munkához szükséges nyugalmat és csendet jelentette, ahol megvolt a fizikai munka lehetősége és szüksége is, ahogy egy tanyához illik. Arról, hogy Bereczki Gábor teljes természetességgel tartozott a faluhoz, az is tanúskodik, hogy a falusiak „Kalama Gáborként" emlegették, ahogy az ilyen összeszokott közösségekben szokás: megkapta a tanya nevét.

Csak egyszer sikerült rövid látogatást tennem a Kalama tanyára. A kis falu és a tanya valósággal lenyűgözött a harmóniájával. A természet és az ember olyan tökéletes egyensúlyát nem olyan sokszor láthatja az ember, el tudom képzelni, hogy egy ilyen helyen milyen jól lehet fordítani és tanulmányokat írni. Így Észtország a természeti adottságait tudta nyújtani: többek között a szellemi munkához alkalmas hőmérsékletet. Bereczki Gábor pedig hatékonyan élt ezekkel az adottságokkal, és dolgozott azért, hogy a fogadott hazája irodalmát elérhetővé tegye az anyanyelvén.

Az irodalomnak műszerekkel mérhetetlen hatása van. Ki tudja, hány olvasó tette le az ő fordította könyvet azzal az érzéssel, hogy kapott valamit. És ha valamelyikük azt is megjegyezte, hogy észt művet olvasott, akkor a küldetés elérte célját. A fordított műveket ívekben szokták mérni. Bereczki Gábor 1977-ben azt mondta, hogy mintegy 200 ívre tehető azoknak a műveknek a terjedelme, melyek eddig megjelentek az ő fordításában (Bereczki Gábor 1998: 6). Azóta biztosan gyarapodott ez a mennyiség. Ha egy polcra egymás mellé helyeznénk a fordításait, az igen tekintélyes látványt nyújtana.

Tanszékvezetőként (1973–1986) Bereczki Gábor nagyon sokat tett azért, hogy megalapozza az észt nyelv és kultúra oktatását Budapesten. Neki köszönhető, hogy később elindult az észt szak. Fordítói szemináriumot is tartott, ahol heti egyszeri találkozásokon beszélték meg a házi feladatul kapott fordítások megoldásait. A fordításban nem annyira tanított, mint inkább példát adott. A Finnugor Tanszékre látogató vendégeknek így mutatta be Bereczki Gábor a munkatársait: Ez egy olyan tanszék, ahol mindenki tud furulyázni és mindenki foglalkozik műfordítással. Valóban mindenki fordított, de ő volt a leginkább elszánt és agilis fordító. Mindig szívesen tette, annak ellenére, hogy ez sohasem volt jövedelmező tevékenység.

Visszatérve ahhoz az időszakhoz, amikor kezdő szinten törtem a magyart, arra emlékszem, hogy nagyon hiányzott nekem egy jó észt–magyar szótár. Amikor fogalmazást kellett írnom, állandóan azzal szembesültem, hogy milyen nehéz megtalálni a szükséges szavakat valaminek az elmondására. Lektori munkám közben magyar hallgatóim is sokszor feltették a kérdést: van-e rendes észt–ma-

gyar szótár. Mindig bíztattam őket, hogy készül és hamarosan napvilágot lát. Rendkívül fontos, hogy elkészüljön a szótár, ami Bereczki Gábor professzor távozásával félbeszakadt.

A finnugor népek kultúrájának ügyeit mindig szívén viselte Bereczki Gábor. 2011 májusában is erről beszélt az Észt Nyelvi Intézetben. „Az utolsó húsz évben a finnugor népek együttműködése politikai szinten erősebb lett, de az irodalom fordítása sajnos már nem olyan jól szervezett, mint korábban volt. A rokon népek mozgalmának is lehetne tágabb tere, ez jó hatással lenne a finnugor népek közérzetére. Én mindent megtettem, amit tudtam. Az én időm lejárt, most a jövő nemzedékben reménykedhetek."

Bízom benne, hogy Bereczki Gábor életműve sokaknak példaképül szolgál, hogy ugyanolyan szorgalommal és szeretettel műveljék azokat a területeket, amelyeken ő is tevékenykedett. Jó munkát, jó ötleteket és kitartást kívánok hozzá!

Irodalom

Bereczki Gábor (1994), A Névától az Urálig. Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 4. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.

Bereczki Gábor (1998), Ünnepi könyv Bereczki Gábor 70. születésnapja tiszteletére. Válogatta: Rédei Károly [Válogatás az ünnepelt korábbi tanulmányaiból]. Budapest.

Bereczki Gábor (2001), Az észt könyv Magyarországon. Finnugor Világ 6/2: 13–17.

Tammsaare, Anton (1967), Orcád verítékével. Európa, Budapest.

FEHÉRVÁRI GYŐZŐ

Bereczki Gábor, az irodalmár

Bereczki Gábor tudományága számos részterületéhez hasonlóan az irodalomban is teljes életművet hagyott maga után. Eme megállapításom még akkor sem tűnik túlzónak, ha előrebocsátom, hogy előadásom csupán az észt, és nagyon kis részben a finn irodalommal való foglalkozását érinti, és említetlenül hagyja számos egyéb népköltészeti gyűjtését, azok feldolgozását, más nyelveken, így magyarul is hozzáférhetővé tételét. Témánkat illető fordítói munkásságát már komoly, elismert, tudományos fokozattal rendelkező tudósként kezdte. Abban, hogy a legnagyobb aktivitást az észt irodalmat illetően tanúsította, nyilván szerepet játszott családi, érzelmi kötődése is. Az 1960-as évektől sorra megjelenő hosszabb lélegzetű fordításai nem kifejezetten szépirodalmi jellegűek voltak, inkább irodal-

mi igénnyel megírt útirajzok, kutató expedíciókról szóló tudósítások. Az első, s talán a legjelentősebb ezek közül Lennart Meri: „Kobrák és karakurtok nyomában" (Kobrade ja karakurtide jälgedes), valamint az ezzel közös kötetbe kötött „Hajósinasok a zöld óceánon" (Laeva poisid rohelisel ookeanil) című műve volt. A vaskos kötet 1965-ben jelent meg az akkoriban ilyen témákra szakosodott Táncsics Kiadónál. Kissé előre ugorva az időben, jegyezzük meg, hogy Bereczki Gábor Lennart Merihez, a későbbi észt köztársasági elnökhöz fordítóként a későbbiekben is hű maradt, és 1982-ben lefordította Meri legnagyobb sikerű könyvét, „Az északi fény kapujában" (Virmaliste väraval) címűt, amely hazánkban is komoly visszhangot váltott ki.

Visszatérve a hatvanas évekhez, következő kötete Juhan Smuul: „A Japán tengeren" (Jaapani meri, detsember) című útirajzának lefordítása volt, ugyancsak a Táncsics Kiadó gondozásában. Az íróról, Smuulról talán csak annyit: a szegény halászfiút szinte gyerekfővel az új társadalmi rend avatta íróvá, nyilván éppen a polgári korszak külföldre menekült vagy elhallgattatott íróinak pótlására, ám a hatalom által támogatott ifjú valódi őstehetségnek bizonyult, és a későbbiek folyamán emberileg is beérve jó néhány maradandó művel gyarapította az észt irodalmat, kiváltképp drámákkal és novellákkal. Nevével előadásomban a későbbiek folyamán is találkozni fogunk.

A hallgatóság soraiban némelyeknek talán feltűnt, hogy röpke néhány perc alatt kétszer is említettem a szépirodalmi könyvkiadás szempontjából szinte teljesen jelentéktelen Táncsics Kiadót. Az előkelő, kifejezetten a világirodalomra szakosodott Európa Kiadóhoz csak úgy, az utcáról elég nehéz volt bejutni, többnyire ehhez valahol másutt előbb fordítói hírnevet kellett szerezni. Bereczki ezt a hatvanas évek végére már megszerezte, és aligha alaptalan a feltételezésem, hogy addigra megérlelődött benne a terv: a hazánkban addig meglehetősen elhanyagolt észt szépirodalom meg- és elismertetése az Európa Kiadó segítségével. Terve megvalósítását segítette, hogy a kiadó két vezetője, Domokos János és Gerencsér Zsigmond az átlagos kulturális középvezetőknél sokkal erőteljesebben rokonszenvezett az észtekkel. Bereczki első „európás" vállalkozása Tammsaare: „Igazság és jog" (Tõde ja õigus) című monumentális regényfolyama első kötetének lefordítása, ami magyarul „Orcád verítékével" címmel jelent meg 1967-ben. Jó választás volt, mind az író, mind a fordító kitűnőre vizsgázott a magyar olvasóközönség előtt.

Csupán közbevetőleg jegyzem meg, hogy Tammsaare írásművészete az észtek számára maga a teljesség, hősei – legyenek bár parasztok vagy városi értelmiségiek – az észt ember tipikusnak tekinthető vonásait testesítik meg. Napjainkban is alig indul úgy színházi évad, hogy ne szerepelne a repertoárban a monumentális mű valamelyik epizódjának dramatizált, színházi változata.

Az „Orcád verítékével" című regénytől kezdve hosszú időre zöld utat kapott az Európa Kiadónál az észt irodalom. 1968-ban Bereczki „Az aranyfonó lányok"

című észt mesegyűjteménnyel gazdagította a kiadónak a világon szinte egyedülálló „Népek meséi” címmel indított sorozatát. 1969-ben az akkor már a világhírhez közelálló Jaan Kross által összeállított antológia, „Az észt irodalom kistükre” mutatta be szisztematikusan, eligazító esszékkel tarkítva az észt irodalom alakulását a kezdetektől az 1940-es évekig.

Itt, ezen a ponton, bármennyire szerettem volna is ezt elkerülni, kénytelen vagyok jómagam is idetolakodni a magam pályakezdésével. Bereczki tanár úr, akit nemsokára már Gábornak szólíthattam, a kezembe nyomott egy ívnyi terjedelmű elbeszélést, hogy fordítsam le a „Kistükör” számára. Az, hogy a szóban forgó novella fordítása részemről hogy sikerült, valószínűleg már sohasem fog kiderülni, mindenesetre Bereczki gyámolító keze nyomán a könyvben megjelent szöveg egészen élvezhető. Ugyanebben az évben jelent meg mesterem fordításában és válogatásában „Előérzet” címmel egy prózakötet, amely a hatvanas években indult, az egész észt prózát szinte teljességgel megújító fiatal nemzedék (Mats Traat, Arvo Valton, Enn Vetemaa, Mati Unt) írásait tartalmazta. Ezek a velem közel egykorú fiatalok hasonló nézeteket valló költőtársaikkal (Paul-Eerik Rummo, Hando Runnel, Jüri Üdi) módfelett felcsigázták az érdeklődésemet, és felkérésre hamarosan tanulmányban is igyekeztem felvázolni célkitűzéseiket. Az említett prózaírók közül négyük egy-egy kisregényét sikerült bemutatnom az 1973-ban megjelent „A bálvány” című észt kisregény antológiában, amelynek válogatását első komoly megbízatásomként rám bízta az Európa Kiadó. Talán mondanom sem kell, Mats Traatnak a kötetben szereplő, az észt parasztság sorsát szűkszavúságában is rendkívül plasztikusan bemutató regényét kérésemre Gábor fordította le, a fiatalság, és a városi ember problémáit tárgyaló kisregényeket, Mati Unt és Enn Vetemaa műveit pedig én.

Azt gondolom, ennél a pontnál válik érthetővé, hogy egy Bereczki Gábor irodalmi munkásságát méltató előadásba nem önös érdekből próbálom beleszőni a magam jóval szerényebb tevékenységét. Igen gyakran voltunk társtettesek, máskor meg társszerzők. A társtettes ez esetben azt jelentette, ha akadt néhány mű, – és gyakran akadt ilyen – melyek lefordítását magasabb helyekről értéküktől függetlenül erőteljesen szorgalmazták, két cseppet sem véletlenül egyező negatív lektori véleménnyel nem volt nehéz megakadályoznunk a fordíttatást. Társszerzőként pedig szinte minden antológiában szerepeltünk, és mindig jó előre megbeszéltük, melyikünk kinek a művét fogja fordítani. Egyebekben pedig többnyire úgy alakultak a dolgok, hogy a kortárs észt irodalom nagy részének tolmácsolása énrám várt, a klasszikusok pedig Gábor gondos munkája révén váltak közkincscsé. Gábor már 1970-ben „Sötét sziklák” címmel újrafordította Tammsaare „Kõrboja peremees” című remek kisregényét, melynek 1933-as fordítása nyelvileg már igen avíttasnak érződött. 1971-ben a 20. század észt stílusművészének, Friedebert Tuglasnak fordította le „Kis Illimar” (Väike Illimar) című, nemcsak minőségében, terjedelmében is jelentős művét. 1973–1974-ben közös munkába

kezdtünk, egy nyugodt lélekkel grandiózusnak nevezhető 20. századi észt lírai antológia megalkotásába. A 39 szerző több száz versét tartalmazó kötet kétharmad részét Gábor és felesége, Mai válogatta, egyharmadának, főként a fiatalabbak műveinek kiválasztása és természetesen azok nyersfordítása az én feladatom volt. Elhatároztuk, a legjobb magyar költőket nyerjük meg a versek végleges formába öntésének, és célkitűzésünk – hála Mai végtelen türelmének, akaraterejének és hihetetlen (két)nyelvi felkészültségének –, sikerrel is járt. Az antológia 1975-ben jelent meg, a szerzők harminc százaléka emigráns volt, akiknek egy részét talán be sem engedték volna az akkori Észtországba. A könyv küllemében is rendkívül mutatós volt, mondhatni a legszebb a korabeli antológiák között – beleértve a hasonló angol, francia és orosz lírai antológiákat is. Kiállítására nem sajnálták a pénzt, hiszen – ez a korszak egyik groteszk fintorának tekinthető – hivatalosan a preferált szovjet irodalom körébe tartozott.

A hetvenes évek derekán egy, a korszakban végig, egészen napjainkig magyarul is folyamatosan jelen lévő novellista, Arvo Valton kapott önálló kötetet, „A hurok és más elbeszélések" címmel 1974-ben. A 28 elbeszélést tartalmazó kötet fordítását nagyjából fele-fele arányban osztottuk meg Gáborral. Megjelenésekor nemcsak az olvasókat hódította meg. Összesen hat recenzió és kritika jelent meg róla, ami észt könyv esetében komoly sikernek mondható. Úgy vélem, itt érdemes Bereczki Gábor és rá emlékező tanítványa emberi kapcsolatáról is szót ejteni. Azonos szakterületen dolgozók között, kiváltképp, ha ez a szakterület meglehetősen behatárolt, gyakori a súrlódás. Közöttünk nem volt ilyen, mindent jó előre megbeszéltünk, mondhatni felosztottuk az észt irodalmat egymás között. Talán Valton maradt az egyetlen közös írónk, az ő műveit egészen a legutóbbi időkig mindketten folyamatosan fordítottuk.

Bereczki Gábornak köszönhetem, hogy szisztematikusan kénytelen voltam áttanulmányozni az észt irodalom egészét. 1972-ben indult az Akadémiai Kiadó gondozásában a hat kötetre tervezett Világirodalmi Lexikon. Gábor akkoriban egyszerűen már nem győzte a rengeteg munkát, és a második kötettől kezdődően átadta nekem az észt irodalom egészét. Alaposan fel kellett készülnöm, maradt is időm rá, ugyanis az eredeti hat kötet tizenhat kötetre terebélyesedett, és a záró-kötet 25 évvel később jelent meg, teret engedve a közben ismertté váló fiataloknak, és biztosítva a korábbi kötetekben szereplők adatainak szükségszerű elavulását. Emlékezetem szerint az észt címszavak száma 150 fölé bővült, a címszavak kiválasztásában meglehetősen szabadon dönthettem, és számos szócikk a 3–4 oldal terjedelmet is elérte.

A hetvenes évektől az észt drámairodalom bemutatására is sor került. A fordítások és az azokból készült színházi előadások, tévéadaptációk, rádiójátékok viszont főként a nyolcvanas években sokasodtak meg. 1976-ban egy kortársi drámakötet összeállítására kaptam megbízást, Bereczki Gábor ebben a már említett Juhan Smuul: „A zugkapitány" (Kihnui Jõnn metskapteen) című darabjá-

nak a lefordítására vállalkozott. Az ízig-vérig népi figurákra épülő, kacagtató groteszk komédiában az író a szűk pátriájában élő szigetlakóknak állít emléket. A fordító remekül élt azzal a képességével, hogy nemcsak az észt, hanem a magyar népnyelv szinte minden szófordulatát kitűnően ismerte. Smuul darabjából majd tizenöt évvel később kétrészes rádiójátékot készítettem, amelyet azóta számtalanszor ismételtek, és ma is meghallgatható az interneten. A siker titka a remek fordítás mellett a főszereplőt alakító Kállai Ferenc feledhetetlen játéka. Gábor egyébként szívesen kirándult a színházi világba is, a Szolnoki Szigligeti Színház már 1981-ben az ő fordításában mutatta be Mati Unt: „A halál árát a halottaktól kérdezd" című darabját. Fordítói munkásságában a nyolcvanas évek fordulóján még nagyobb sebességre kapcsolt. Hosszan sorolhatnám az ekkoriban megjelent fordításait Vladimir Beekman „Éjszakai repülők" című regényétől kezdve egészen az újabb fordítói csúcsteljesítményekig.

Ezekből az évekből néhány finn fordítását is meg kell említenünk. Nem volt szokatlan tőle, hogy néha átrándult a Finn-öböl túlsó oldalára is. Már 1970-ben részt vett „A boldogtalan konzervatív" című kortárs finn elbeszéléseket tartalmazó antológia fordításában, 1977-ben pedig a klasszikus finn író, Lauri Viita „Moréna" című nagyregényét fordította le. 1982-ben jelent meg tolmácsolásában Väinö Linna méltán világhírű regénye, „Az ismeretlen katona". A finneknek e terjedelmében is tiszteletre méltó regénye rendkívüli erőpróba elé állít minden fordítót. A szovjet–finn háború más-más habitusú és világnézetű harcosai ugyanis a saját vidékük nyelvjárásában, a saját észjárásuk szerint közlik egymással a háborúról és a világról alkotott véleményüket, természetesen egymással is vitatkozva. Fordítói bravúr volt mindezt az eredetit legalább megközelítően visszaadni, és Bereczki Gábornak ez maradéktalanul sikerült.

Mindezzel szinte egy időben az 1981-ben megjelent, „A szélőrlő" című, több mint 600 oldalas észt prózai válogatásomhoz hat, közepes terjedelmű elbeszélés fordításával járult hozzá Bereczki Gábor. Ugyancsak a nyolcvanas évek elejére esik még egy hatalmas, irodalomtörténeti szempontból is rendkívül jelentős vállalkozása, a „Kalevipoeg" teljes lefordítása, és oktatnivaló részletességgel és precizitással elkészített jegyzetapparátusának megírása. Úgy vélem, ez volt az észt irodalommal kapcsolatos munkásságának a csúcsa. Ekkor ugyan volt már két Kalevipoeg-fordításunk is, az 1928-as Bán Aladár-féle azonban nyelvileg már meglehetősen avítt volt, ráadásul nem is teljes. Az 1960-ban kiadott, a terjedelmét tekintve szemelvényesnek számító észt hősének agyonjavítgatott magyar szövegének az akkor már kilencven felett járó Bán Aladárhoz már nem sok köze volt. Gábor ezért az Európa Kiadó felkérésére sorról-sorra elkészítette az egész eposz nyersfordítását, és átadta Rab Zsuzsának „műfordításra." Így a „Kalevipoeg" kettejük neve alatt jelent meg, bár Rab Zsuzsa – tisztességére legyen mondva – sem magunk között, sem nyilatkozataiban nem győzte hangsúlyozni, hogy az ún.

nyersfordításban számos olyan szövegrész volt, ahol őneki még stilizálnia sem kellett a Gábor-féle nyersfordítást.

A rendkívül gazdag, tiszteletet parancsoló fordítói pálya ezzel azonban még korántsem zárult le. Néhány igazán míves munka még jóval ezt követően keletkezett. A kisregényeiről, és azok televízió-, rádió- és színpadi változatairól már széles körben ismert Jaan Kross folytatta történelmi regényeinek sorozatát. Kross ezekben nemcsak saját kora viszonyairól mondott el minden elmondhatót, hanem visszamenőleg is történelmet teremtett hányatott sorsú népének. Regényeinek főhősei, ha nem is minden esetben észtek, de származásuk, családi kapcsolataik az észt néphez fűzik őket. Így lett Kross könyvei nyomán az észt történelem hőse és aktív részese von Bock, a cár egykori barátja és szellemi küzdőtársa és Martens professzor a japán-orosz háborút lezáró béketárgyalások szuperdiplomatája. Von Bock „A cár őrültje" című regény főhőse, amely 1983-ban jelent meg Bereczki Gábor fordításában. A „Martens professzor utazása" című Kross-regénnyel pedig 1989-ben ismertette meg Gábor a magyar olvasóközönséget. A siker óriási volt. „A cár őrültje" címűt rádiójáték formában is bemutatták. Kross sajátos stílusát, helyenként féloldalnyi, filozofikus körmondatait, a korhűséget éppen csak finoman biztosító archaizálást Bereczki Gábor hihetetlen pontossággal adta vissza. Kross-fordításai alighanem életműve betetőzésének tekinthetők. Persze tegyük mindjárt hozzá, a fordítással a későbbiek folyamán sem hagyott fel. 1996-ban Viivi Luik „A történelem szépsége" (Ajaloo ilu) című regényének tolmácsolásával örvendeztette meg magyar olvasóit, 1999-ben Tammsaare „Judit" című drámáját adta ki Pusztay János a szombathelyi „Minoritates Mundi" című sorozatában. Emellett derekasan kivette részét a felesége, Mai által összeállított, az imént említett sorozatban megjelentetett „Harangok halk kondulása" (Szombathely. 2000) című lírai, és az ugyancsak az ő általa válogatott és szerkesztett „Bábjából kikelő pillangó" (Szombathely. 2002) című prózai antológia számos művének magyar tolmácsolásából is.

VOIGT VILMOS

Körkép Bereczki Gáborról, a finnugor népköltészet magyarra fordítójáról

Szerencsémnek tartom, hogy valamilyen módon sok évtizeden át ismerhettem Bereczki Gábort. Már az 1960-as budapesti finnugor kongresszus alkalmával összeismerkedtünk, majd 1964-ben Finnországban találkoztunk. Erre ő is később

sokszor emlékeztetett. 1964-ben tőle tanultam észtül – egyébként ekkor a másik hallgatója Kodolányi Gyula volt. Minthogy a II. Finnugor Tanszék akkor még a Pesti Barnabás utcában a negyedik emeleten, a Folklore Tanszék tőszomszédságában volt, az ottani kollégákat, legkivált Domokos Pétert szinte megszakítatlanul láthattam. Még amikor külföldön tanított Bereczki, akkor is gyakran megfordult Budapesten, a Finnugor Tanszéken, rendezvényeken, és szinte haláláig abban a kis körben, amit én Numi-Tórem fiainak nevezhetnék. Noha nem ő vitte a hangot, mégis szívesen beszélt. Másokkal összevetve is kellemesen, derűvel, önfényezés nélkül.

Kiváló emberek halála után – még ha nagy időt értek is meg – gyakran támad az embernek lelkifurdalása: nem barátkozott eleget velük. Az ő esetében ezt nem kell éreznem. Már inkább így szomorkodom pályatársa, Vikár László személyét illetően. Vele (pontosabban velük) inkább akkor, régebben találkoztam, a mikor Volga-vidéki népdalgyűjtéseik anyagának megjelentetésével foglalkoztak. Olykor egy-egy szakmai kérdésükre is válaszolnom kellett. Ám az utóbbi évtizedekben csak néhányszor beszéltem Vikárral. Útibeszámolóik visszaemlékező kiadványait azonban ismertem, megjelenésük után el is beszélgettem a szerzőkkel ezekről (Bereczki 1994, Vikár 2002).

Hogy a műfordításokra térjünk rá – nyilvánvaló, hogy a jó műfordítónak elsősorban anyanyelvét kell jól tudnia, „népköltési" szövegek esetén pedig a hagyományos magyar népköltészeti nyelvet. Bereczki ezt kiválóan ismerte, és noha inkább furulyázta a magyar népdalokat, sokuk szövegét énekelni is tudta. Köznapi beszélgetésben is élvezetes magyar nyelvet használt. Ám az is nélkülözhetetlen, hogy a fordító az idegen nyelven is jól tudjon. Sőt az is igen hasznos, ha több idegen nyelven járatos a fordító – még akkor is, ha ezek nem mindegyikéből fordít. Bereczki már igen korán románul, majd oroszul, később olaszul is jól tudott, cseremisz tudását csak elképzelem, ám az észtről és a finnről van tapasztalatom. Két kis könyvtárnyi finn és észt szépirodalmat fordított magyarra. Kíváncsi lennék, ezek „nyelvei" mennyiben különböznek az írók szerint, vagy mind végül is „bereczkiül" szólalnak-e meg?

Ő volt a legtöbbet fordító magyar finnugrista – úgy 150 tétellel, köztük sok könyvvel. Másnak egész életműve nem tesz ki ennyit. Ami azt bizonyítja, még ha gyorsan dolgozott is, ha a fordításra fordított munkaórákat összeadjuk: életéből évek telhettek így el. Néha még ehhez is lehetett némi közöm. Például a finn Lauri Viita munkásregényét én (gondolom: más is) ajánlottam lefordításra. Még arra is emlékszem, beszéltünk is arról, hogy a címadó „Moréna" szó a legtöbb magyarnak semmit sem jelent – ám egyikünk sem talált jobb magyar megfelelőt.

Ami a később elmondandók miatt tanulságos, magam 1960 körül kerültem kapcsolatba a finnugor népköltészet fordításával. A finnugor kongresszusra készülve valakinek eszébe jutott, újra ki kellene adni a „Kalevipoeg" Bán Aladár készítette magyar fordítását – mivel a „Kalevala" magyar fordítása több kiadás-

ban is hozzáférhető volt, erről viszont alig tudtak. Ortutay – aki nem sokkal ezelőtt, 1958-ban járt Helsinkiben, és az ottani folklórarchívumban nemcsak finn és magyar folkloristák levelezését látta, hanem Bán Aladár „kalevalai" gyűjtéseit is – váratlan lelkesedéssel támogatta az ötletet. Az Európa Könyvkiadóban Ortutay régi ismerőse, Karig Sára a tőle megszokott agilitással vetette bele magát az ügybe. Leutaztak az 1951-ben Budapestről kitelepített, ám ekkor már némileg elviselhető körülmények között Győrben élő Bán Aladárhoz. Akinél akkor ott volt az 1928-as kiadás legalább három kézírásos javításokkal ellátott példánya. (Ezek egyikét saját szavai szerint Gulya János a tartui archívumba juttatta el). Ám az új kiadás számára egy rövidített változat is készült, amely Képes Gézához került, hogy átnézze. Képes azonban nem fejezte be ezt a munkát, ezért Karig Sára magához hivatott engem, és az ő lakásában egy gyúródeszkán javítottuk a magyar szöveget – az ő szavával „hoporcstalanítottuk", ami azt jelenti, hogy a Bán Aladár kedvelte furcsa, olykor szinte nem is létező magyar nyelvjárási szavak helyett közérthető, ám biztosan nem pontos magyar megfelelőket kerestünk, meg a kínrímeket irtottuk vagy enyhítettük. 1960-ban meg is jelent a könyv, a címlap hátlapján ez áll: „Az észt szöveggel egybevetette … Képes Géza". Bán Aladár, aki 1960. szeptemberben hunyt el, még láthatta a hozzá Győrbe levitt példányt. Bereczki Gábor ebben a munkában nem vett részt, ám élvezettel hallgatta ilyetén elbeszélésemet.

Bereczki szinte tanulmánysorozatban tette közzé cseremisz és egyéb nyelvű gyűjtéseit. Ezek a régies nyelvállapotot voltak hivatottak érzékeltetni, és természetes módon a hagyományos életmódot, a folklórt is képviselték. Gyakorlatilag itt tanult bele a prózai szövegek magyarul való visszaadásába.

Még 1956 októbere előtt megindult az Európa Kiadónál a „Népek meséi" kis köteteinek sorozata, amelyet Karig Sára szerkesztett. Neki feltett szándéka volt, hogy a rokon népektől egy-egy kötet mesét fordíttasson magyarra – szakértők bevonásával. A legsikeresebb időkben évenként öt–hat kötet is megjelent. Ezek csinos kis kötetek voltak, el is keltek. 1959-ben vogul, 1960-ban osztják kötet látott napvilágot, finnugristák fordításában. 1962-ben cseremisz mesekötet is megjelent, ám ezt nem Bereczki gondozta, hanem a finnugrista nyelvész Erdődi József, a műfordító pedig irodalmár-szakfordító volt. A személyes választás okát nem tudom. Minthogy az észteknél már korábban megjelent egy magyar népmeseválogatás, voltaképpen a szovjet–magyar könyvkiadási együttműködés keretében is sürgethettek egy párhuzamos magyar kötetet. Ám csak 1968-ban jelent meg „Az aranyfonó lányok – Észt népmesék" kötete, a sorozatban a 45. számú kötet. Ezt válogatta, fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Bereczki Gábor. Képes Géza néhány „versbetétet" fordított benne. Bereczki célja az volt, hogy a legismertebb, legsajátosabb észt meséket mutassa be, illetve olyan szövegeket, amelyek ugyan összevethetők magyar népmesékkel, bennük mégis érzékelhető a két nép eltérő észjárása, mesestílusa. Bereczki hagyományos, zömmel régi gyűj-

teményekből válogatott, és néhány mondát is közölt. Vagyis a 35 szöveget nem egyetlen antológiából vette, pedig megtehette volna. Minthogy a sorozatban a finn mesék hasonló magyar nyelvű kötete csak egy évvel később jelent meg, ilyen magyar–finnugor összevetést először az észt kötetből nyerhetett a figyelmes olvasó. A tömör utószó az észt nép történetét és népi kultúráját mutatta be. A mesékhez csak forrásadatok és néhány magyarázó szó társul. Az ugyan nincs feltüntetve a kötetben, hogy a nemzetközi mesekatalógus típusszámait ki adta meg – ez én voltam. Bereczki a nekem szánt példány dedikációjában ki is fejezte sajnálatát, hogy ennek megemlítése elmaradt. A mesetípusszámok megállapítása végett idejekorán meg is kaptam a magyar fordítások szövegét, és amikor visszaadtam a példányt, olykor egy-egy szó javítását is kértem. Noha ily módon együtt dolgoztam Bereczkivel, ez nem volt megerőltető munka, mivel már kész és szép fordítások kerültek a kezembe. Egyébként a kinyomtatott jegyzetekben bizonyos zavar is van – nyilván a korrektúra egyes javításait nem hajtották végre. Az említett finn kötettel összevetve jól érzékelhettem, mennyivel jobb volt Bereczkivel dolgozni. A finn mesék fordítója egyébként a csodálatos Németh Gyuláné Sebestyén Irén volt, akivel igen szívélyes viszonyban voltunk: ő volt a sorozat általam összeállított lapp mesekötetének is a fordítója.

Időről időre néhány más munkában is egymás kezére dolgoztunk. Tudományos folyóiratainkban akkor még megjelentek észt szerzők lefordított írásai. Az Ethnographiában Richard Viidalepp dolgozata a legjelentősebb észt mesemondókról (Viidalepp 1969), a Filológiai Közlönyben Jaak Põldmäe cikke az észt verselési rendszerekről (Põldmäe 1975). Bereczki a tanulmány fordítása során kérdezett egyet s mást. A mi megnevezéseinktől eltérő észt verstani szakkifejezések visszaadása nem volt egyszerű dolog. Kár, hogy az itthoni utókor „totálisan” elfeledte e magyarra fordított észt tanulmányokat.

Gyűjtőútjairól tartott itthoni beszámolóin ott voltam, sőt mi is kértünk tőle ilyent. Ekkor mondta el, hogy a cseremiszek azt mesélik, a szomszéd faluban a jó termés érdekében agronómust áldoztak… és csakugyan jobb is lett a termés. A közlésből ezt a mondatot ő maga azonban ki akarta húzni (Bereczki 1967). Az 1969-ben Kaposvárt tartott Vikár Béla emlékülésen is beszámolt a volgai finnugorok körében végzett gyűjtőútjairól. Később is közöltek őtőle ilyen tárgyú emlékezéseket, újságírói interjúkat.

Most mégsem a „prágai tavasz” előtti és utáni évek dicséretét kívánom zengeni! Pedig volna mit! A mi szakmánkban is egy „harmadik reformkor” volt ez: számos lehetőséggel, a finnugor népek műveltségének a magyar nemzeti köztudatba való bevitelével. Ezekben az évtizedekben több szép és igaz kiadvány jelent meg a rokon népek kultúrájáról, mint előtte vagy utána. Bereczki tevékenysége igazán sok ilyen munka hátterében ott van, ide értve akár a fotóalbumokat és a nyersfordításokat is. Lennart Meri csodálatos finnugor filmjei és ennek politikai következményei jelzik, milyen szép, lelkesítő, sőt még eredményesnek is

nevezhető időszak volt ez. Az olyan szerény, szinte akkor fel sem tűnő életművekben láthatjuk ezt, mint amilyen oly korjellemző módon Bereczki Gábor munkássága.

Most térek rá az Európa Könyvkiadó megjelentette A/5-ös ívméretű trilógiára, a népköltészet fordító Bereczki főművére. Ez az irodalomolvasó közönség számára készített, mindmáig legfontosabb magyarra fordított finnugor folklórszöveg-gyűjtemény. A magyar kultúrpolitikában nem mindig látványos módon küzdöttük ki ezt a lehetőséget – és ami ehhez nélkülözhetetlen volt: ekkorra nálunk megvolt a szakértői és műfordítói gárda, amely ezt meg is valósította. Minden őszinte tiszteletem finn és észt kollégáinknak – ám ők, kedvezőtlenebb–kedvezőbb körülmények között még halovány másolatát sem tudták létrehozni ennek a könyvsorozatnak. Persze, ott nem voltak Domokos Péterek és Bereczki Gáborok, majd Pusztay Jánosok, akik ezt kitartó és minden tudományos igénynek megfelelő módon kikövetelték, megteremtették. Sajnálom, és nem értem, miért nem készült (mindmáig!!!) hasonlítható, a magyar népköltészetből fordított könyvsorozat finn és észt földön. Még inkább sajnálom – viszont értem –, miért nem készült hasonlítható, a magyar népköltészetet bemutató könyvsorozat az Oroszországban élő rokonnépek számára. Költői kérdés: van-e náluk igazán jó magyar népballada-, népdal-, népmeseantológia? Melyik finnugor nyelven olvasható a „Rege a csodaszarvasról", a „Buda halála", vagy akár a „Zalán futása" meg a „János vitéz"? A szovjet korszakban ezek megjelentetése lehetséges lett volna – ám hiányoztak az ottani Bereczki Gáborok és társaik… meg az olyan magyarországi ösztöndíjak, amelyek segítségével ezeket a fordítókat ki lehetett volna képezni.

De hagyján! – mondaná Anonymus. Térjünk vissza a trilógiához!

A „Hozott isten, holdacska! Finnugor varázsigék, imádságok, siratók" 1979-ben jelent meg, 425 oldalon. A válogatás és minden munka Bereczkié volt. Hat parádés és hatféle fordító (Ágh István, Bella István, Illyés Gyula, Képes Géza, Rab Zsuzsa, Tandori Dezső) működött közre. (Minthogy mind éltek, nem lehetett egyszerű velük együttműködni.) Akik akkor fordítottak a kötetbe, Bereczki nyersfordításait használták. A méltóan szép kiállítású szöveg 8000 példányban jelent meg. Minden másfél ezredik (!) magyarra jutott egy kötet! És a fordítók felvonulása is jelezte: ez a mi kultúránk háttere. Még a címlapon szereplő kisbetűs isten szóalak is helyén való, hiszen ez az ősidők „pogány" istene. (Ám mi, öreg finnugristák, sosem felejtjük, hogy az 1970-es észtországi finnugrista kongresszus idején a tallinni repülőtéren ez a feliratsor várt, egyre csökkenő nagyságú betűkkel: *Isten hozott…* aztán több nyelven is, és legvégül (!): *Добро пожаловать!* És arra, hogy ezt a csökkenést észrevegyük, észt barátaink figyelmeztettek.)

A következő a „Földisten leánykérőben. Finnugor mitológiai és történeti énekek" című kötet volt, 1982-ben. A majdnem mágikus számmal hasonlóan 426 oldalas kötet mindegyik szöveget Tandori Dezső, az akkor, már Weöres Sándor fénykora után vitathatatlan versfordító sztár formálta meg – Bereczki nyers(?)

fordításai alapján. Talán ide tartozik egy pletyka is. Bereczki Gábortól egyszer megkérdeztem, miért nem gondolt arra, hogy cseremisz népköltési gyűjtéséből Weöres Sándor fordítson szép, költői magyar szövegeket. Gábor azt mondta, volt ilyen kérés, mire Weöres azt válaszolta: „Az újak mindent jobban tudnak, még az óizlandit is". Ez nyilván Tandori – egyébként filológiailag botrányosan előkészítetlen – verses Edda-fordítására utalt. Azért is emlékszem e furcsa megjegyzésre, mivel az Edda-versek fordításához magam ötvenoldalnyi kifogást írtam le – és ezután sosem kértek többé fordítás előkészítésére vagy ellenőrzésére. A „Földisten…" kötet már „csak" 7400 példányban látott napvilágot.

A harmadik kötet a betetőzés: a „Kalevipoeg – észt hősének" 1985-ben Rab Zsuzsa fordításában jelent meg, ám a nyersfordítást, a jegyzeteket és a szövegmagyarázatot Bereczki készítette. A tömör magyarázatok a „Kalevipoeg" létrejöttéről, tartalmi, formai, verselésbeli sajátosságairól tájékoztatnak. Bereczki tisztelettel említi Bán Aladár korábbi fordítását, ám rámutat arra, hogy a magyar fordítás verselése, hangvétele miben tér el az eredetitől. Rab Zsuzsa fordítása igazán szép, csillogó alliterációk, ügyes ismétlések jellemzik. Bereczki jegyzeteiben néhány ilyen stílusbeli megoldást külön is kiemel. Sajnos, ez a kötet már csak 3350 példányban látott napvilágot, ami fele az előző kötetének. Még sajnálatosabb, hogy további kötetek nem is következtek.

Bereczki tőle telhetően részt vett irodalmi és népköltészeti antológiák, szöveggyűjtemények munkálataiban. A Domokos Péter szerkesztette kétkötetes „Finnugor–szamojéd (uráli) regék és mondák" (1984) prózai szöveggyűjteményben inkeri, vót, lív és természetesen észt mondák mellett néhány mordvin és cseremisz szöveg fordítása is tőle származik. Ez a gyűjtemény igazán egyedülálló, és csak a tájékozatlanok számára meglepő, hogy a Móra Ferenc gyermekkönyvkiadó jelentette meg – nem tévedés: 30.000 példányban.

Bereczki 1988-ban a Szovjet Irodalom folyóirat hasábjain röviden elmondta, hogyan kezdődött szépirodalom-fordítói pályafutása. Ugyanez az út jellemzi folklórfordításait is. Nem tudom, igaza volt-e akkor, amikor maga verset nem fordított. Nem is a modern észt költészetre gondolok, hanem a régi, népköltési szövegekre, akár a Kalevipoeget is ide értve. Biztosan jól ment volna neki! Cserébe viszont mások számára készített nyersfordításokat, amelyek hatása mindmáig elér.

Most, a róla megjelent emlékfüzetben (Bereczki A. – Bereczki U. 2013) közölt bibliográfia ismeretében meglepő, hogy e fordításköteteket éppen magyar folkloristák nemigen recenzeálták. Sőt, néha az is feltűnik – talán nem is olvasták. Pedig ezekben valamiféle olyan világ bomlik ki, amelyhez hasonlóról a mi réges-régi elődeink is tudhattak.

Csak pár hete jelent meg Árpás Károly fordítása (Kalevipoeg. 2012). Ennek a legelején azt olvassuk: Bereczki Gábor és felesége, Kiisk Mai nyersfordítását használta Árpás. Rab Zsuzsa után immár a második esetben használták a Berecz-

ki-szöveget. Érdemes lenne egyszer megnézni ezt, és össze is vetni a két verses műfordítással. Annál inkább, mivel ily módon most már többet tudhatnánk meg az észt eposz szövegéről, stílusáról.

Bán Aladár rímes és alliteráló nyolcasokban fordított, amely leginkább Vikár Béla egykori Kalevala-fordítására hasonlít. Ezt a megoldást megőrizte az 1960-as, már említett rövidített fordítás is. Rab Zsuzsa is szabályos nyolcasokat használ, alliterációi és párhuzamosságai következetesek – rímeket viszont nem ad. Árpás azonban eléggé szabálytalan szótagszámú sorokat készített, elődeihez képest jóval kevesebb alliterációt használ, és nála egyáltalán nem találunk rímeket. Tudjuk, a ma „használt" Kreutzwald-változat, a végleges „Kalevipoeg" hosszú költői fejlődés eredménye. Ez eléggé szabályos tagolódású nyolcszótagos sorokból áll, rengeteg alliterációval, és a szavak grammatikai végződése gyakran rím benyomását kelti, különösen akkor, ha kétféle szófajú szóvég/sorvég cseng össze: A B A B h o m o i o t e l e u t o n formában. A három magyar fordítás másként használta a magyarban a névelőt, másként az összetett szavakat. Meg kellene nézni, milyen megoldások találhatók Bereczki nyersfordításában. Egyszóval: folytatni kell a finnugor népköltészet fordító Bereczki munkásságát és annak értékelését.

Legyen szabad egy fordításelméleti idézettel zárni előadásomat. Eugenio Coseriu szerint minden emberre jellemző a beszédképesség (elokutionelles Wissen) és az anyanyelv tökéletes ismerete (idiomatisches Wissen), ám ezen túl egy szövegfogalmazási képesség (Textkompetenz) is szükséges a fordító számára. Nem ő alkotja a szöveg tartalmát, ám a kifejezési formáknak ura kell, hogy legyen.

Ilyen volt Bereczki Gábor. Ezt jól látjuk a róla mint fordítóról készített körképen.

Irodalom

Bereczki András – Bereczki Urmas (szerk.) (2013), „Nekünk ajtó vagy hazád szívébe" Emlékfüzet Bereczki Gábor tiszteletére./„Meile oled uks Su kodumaa südamesse" Mälestusvihik Gábor Bereczki auks. Magyar–Észt Társaság, Budapest.

Bereczki Gábor (1967), Széljegyzetek cseremisz gyűjtőfüzetemből. Ethnographia 78: 491–495.

Bereczki Gábor (1994), A Névától az Urálig. Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 4. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.

Kalevipoeg (1960), Fordította Bán Aladár. Európa, Budapest.

Kalevipoeg (2012), Fordította Árpás Károly. Hungarovox Kiadó, Budapest.

Põldmäe, Jaak (1975), Az észt verselés rendszerei. Filológiai Közlöny 21: 424–428.

Viidalepp, Richard (1969) A mesélő és a mesemondás körülményei az észteknél. Ethnographia 80: 447–460.

Vikár László (2012), Volgán innen, Volgán túl. Naplójegyzetek a magyar őshaza vidékéről. Balassi Kiadó, Budapest.

KLIMA LÁSZLÓ

A Volga-vidéki area történeti és régészeti szemszögből

A volgai nyelvi area napjainkban is élő, tanulmányozható jelenség. A szemünk láttára, fülünk hallatára zajló nyelvi folyamatok tanulmányozása kiinduló pontot jelenthet a múltban történt kulturális érintkezések értelmezéséhez is.

Bereczki Gábor publikációiban a Volga-vidéki finnugor és török népek nyelvi kapcsolatának számos példáját gyűjtötte össze (Bereczki 1983, 1985, 2001, 2003, 2005). Munkásságához csatlakozva történeti és régészeti adatokat kerestem az elmúlt évezredek azon kulturális kapcsolatairól, amelyek feltehetőleg hatottak a terület népességének nyelvi kapcsolataira is. Írásom végén módszereket keresek a megfigyelt jelenségek értelmezéshez.

Bereczki Gábor és Vikár László 1958-ban kezdték Volga-vidéki gyűjtőútjaikat. Pár éves szünet után 1966-ban folytathatták gyűjtésüket, majd 1968-tól 1979-ig további hat expedíciót vezettek a Volga-vidéki finnugor és török népek zenéjének tanulmányozására. A gyűjtött dallamokhoz tartozó szövegeket Bereczki Gábor jegyezte le. A két kutató bármerre is járt, lépten-nyomon találkozott a helyi nyelvek és kultúrák egymásra hatásával. A Volga-vidéki népeket menekülésre, vándorlásra késztető történeti viharok eredményeképpen a finnugor vonatkozású anyagok javát is a török népek területén: a Baskír és a Tatár Köztársaságban gyűjtötték.

Volga-vidéki nyelvi megfigyeléseit Bereczki Gábor először 1983-ban foglalta össze a Balázs János szerkesztette „Areális nyelvészeti tanulmányok” című kötetben (Bereczki 1983).

Bereczki Gábor megállapítása szerint a Volga-vidéki nyelvi areához négy finnugor és három török nyelv, a mordvin, mari, udmurt, komi, csuvas, baskír és tatár tartozik. A felsorolt nyelvek hosszú ideje tartó, bonyolult kölcsönhatásban állnak egymással.

A nyelvi area létrejötte nyilván nem volt független az etnikumközi kulturális kapcsolatoktól. A Volga-vidéki nyelvi areáról a joskar-olai finnugor konferencián tartott előadásában Bereczki Gábor ismertette a nyelvi érintkezések történeti hátterét is. A legkorábbi kapcsolatokról a régészeti megfigyelések tanúskodnak.

A finnugor ősnépesség kulturális és társadalmi fejlődésében a kezdetektől fogva nagy szerepet játszottak az erdőövezettől délre élő etnikai csoportok. A termelőgazdálkodás új módszerei, a fémmegmunkálás ismerete mind délről érkeztek erre a területre. Ez a finnugor nyelvek ősi jövevényszavaiban is tükröződik (például a fémnevekben és a méhészet szókincsében). A Volga középső fo-

lyásvidékére (a Nyizsnyij-Novgorod és Kazany közötti folyószakasz mindkét partjára) a bronzkorban idegen betelepülők is érkeztek.

A balanovói kultúra népessége nemcsak a Volga mellett, de a Káma alsó folyásánál is területeket foglalt magának. Az állattenyésztést ők ismertették meg az őslakókkal: sertést, kecskét, juhot tartottak, de feltehetőleg ők voltak a vidék első földművelői is. Valamiféle ősi indoeurópai nyelvet beszélhettek. Talán egy olyan közösségből származhattak, melynek nyelve a mai balti, szláv és germán nyelvek őse volt. Olvasható azonban olyan feltételezés is a szakirodalomban, hogy a balanovói népesség ősiráni eredetű volt. A balanovóiakkal egy időben a fatyjanovói kultúra népessége a Felső-Volga vidékén telepedett le (Fodor 1973: 19, Bader – Halikov 1976, Bader et al. 1987: 76–84, Klima 1996: 36).

Az abasevói kultúra lelőhelyei a Közép-Volga mindkét partján, valamint a mai Baskíria területén is megtalálhatók. Ez a népesség a régészeti leleteiből következtetve a balanovóinak közvetlen rokona lehetett, ezért a balanovóiakra vonatkozó etnikai spekulációk rájuk is érvényesek.

A betelepülők és az őslakók találtak elég helyet egymás mellett, de együttélésük nem mindig lehetett békés. Erre utalnak például egyes abasevói sírok: az együtt eltemetett 5–10 ember csontmaradványai között nyílhegyeket találtak (Fodor 1973: 22–23, Bader et al. 1987: 124–131).

A bronzkori etnikai viszonyokat tovább bonyolította a szejma-turbinói jelenség. Az erdőövezeti népeket rendszeresen fölkeresték az Altaj hegység vidékéről érkező vándorló csoportok, amelyek a későbbi normannokhoz hasonló életmódot folytattak: rövidebb-hosszabb időre itt-ott megtelepedtek, kicsit raboltak, kicsit kereskedtek, majd továbbálltak. A látogatóba érkező szejma-turbinói emberek fejlett bronzművességük folytán jobb fegyverekkel rendelkeztek, ezért különösebb félnivalójuk nem volt a helyiektől. Ugyanakkor bronzöntési, bronzeszköz- és ékszerkészítési tudományuk miatt szívesen is látták őket (Bader et al. 1987: 84–105).

A helyi (feltehetőleg finnugor) őslakosságra nagy hatást gyakorolt a dél felől beáramló idegenek kultúrája. A Kr. e. II. évezred közepén a Közép- és Felső-Volga vidékén kialakuló új régészeti kultúrák, a kazanyi és a pozdnyakovói kultúra mutatják ezt a hatást. Ekkor válik ezen a területen uralkodó életformává az állattenyésztés és a földművelés (Fodor 1973: 23–28, Halikov 1980, Bader et al. 1987: 131–135, 139–144, Klima 1996: 37).

A bronzkori első bevándorlási hullámot több újabb is követte. A következő kulturális ugrás, a vaseszközök elterjedése szintén külső hatásra történt. A Kr. e. I. évezred a Közép-Volga vidékén és a Káma alsó folyásánál a gorogyeci és az ananyjinói régészeti kultúra kora. Az ananyjinói kultúra kialakulásáról számtalan vélemény olvasható. A kutatók különböző mixtúrákat kevernek ki a környező területek régészeti kultúráiból, hol az egyik, hol valamelyik másik kultúrának tulajdonítva a főszerepet. Figyelemre méltó, hogy az ananyjinói kultúra kialakulásában nagy szerepe volt az Urál hegység keleti oldaláról érkező kulturális hatás-

nak (esetleg bevándorlásnak is) (Gening – Sovcova 1967, Fodor 1973: 47–50, Klima 1996: 42–49).

A Volga-vidéki mordvinok, marik, a Volga és a Káma találkozásánál élő udmurtok, a felső-kámai komi-permjákok és a Vicsegda–Vim–Sziszola folyók mentén élő komi-zürjének néppé válása a Kr. u. 1–5. században lassan a végéhez közeledett. Ez sem kizárólag belső fejlődés eredményeként történt. A mordvinok és a marik etnogenezisében döntő szerepe volt egy újabb déli kulturális hatásnak, amely a régészeti feltárásokon a Kr. u. 2–3. századi déli eredetű temetkezési rítusok (kurgánok, lóáldozat) megjelenésében érhető tetten (Klima 1996: 43–54, Stavickij 2009). A komi-permjákok és a komi-zürjének régészeti hagyatékában pedig az ún. permi állatstílus szibériai kapcsolatai mutatják, hogy a keleti hatás is változatlan erővel jelen volt a középső finnugor tömb – a közép-volgai és a tőlük északra élő finnugorság életében (Gribova 1965, Oborin, 1976, Oborin – Čagin 1988).

A közép-volgai és alsó-kámai finnugorság életében nemcsak az idegen eredetű hatások, hanem a belső mozgások is nagymértékben befolyásolták az etnikai folyamatokat. Volt olyan időszak – a textildíszes kerámia kora – amikor a Közép- és Felső-Volga–vidék régészeti kultúrái egységesülni látszottak, de ez az egység nem terjedt ki a Közép-Volga vidékének keleti részére.

Az újkőkortól kezdve a finnugor régészeti kultúrák között folyamatosan érzékelhető egy határvonal, amely a Közép-Volga vidékén húzódott, és kettéválasztotta a tőle keletre és nyugatra élő etnikai csoportokat. De ezt a határt nem oszlopok közé kifeszített szögesdrót alkotta, ez láthatatlan kulturális határ volt, ráadásul a helye is folyamatosan változott. A közép-volgai finnugor népek aszerint, hogy milyen kulturális hatások alá kerültek, hol a keleti, hol a nyugati finnugor tömbhöz tartoztak. Ez a kettősség leginkább a marik etnogenezisében mutatkozik meg. A régészek a hegyi marik kialakulásában azt a gorogyeci kultúrát tartják a legfontosabbnak, amely a mordvinok etnogenezisében is jelentős szerepet játszott. A mezei marik kialakulása pedig az udmurt etnogenezisben is kiemelkedő fontosságú ananyjinói kultúrából vezethető le.

A kutatók nemcsak a két mari csoport régészeti leleteit, hanem a két mordvin csoport, az erza és a moksa emlékeit is el tudják különíteni a Kr. u. I. évezred közepétől. Figyelemre méltó, hogy az udmurtok és a komik kultúrája is jól elkülöníthető, sőt látható a két komi csoport külön fejlődése is ugyanebben az időben, noha a nyelvészek csak a Kr. u. 7–8. századra teszik a permi nyelvi egység felbomlását, vagyis a komi és udmurt nyelv elkülönülését. Ez rámutat arra, hogy a nyelvi és kulturális változások nem feltétlenül azonos időben történnek, és nagyon nehéz belőlük az etnikai folyamatokra következtetni.

A felsorolt események is mozgalmas időkre utalnak, de azok az igazi bonyodalmak, melyek napjainkban is alakítják a közép-volgai régió életét, csak a Kr. u. I. évezred második felében kezdődtek. Ekkor érkeztek török nyelvű és kultú-

rájú csoportok erre a vidékre. A török betelepülés kezdete és kiindulási iránya tudományos viták tárgya. A volgai bolgárok érkezése a Kazany alatti Volga-szakaszra két történelmi eseménnyel is összefüggésbe hozható. Útnak indulhattak például akkor, amikor Kuvrat bolgár fejedelem halála után, a 640-es években fiai szétvándoroltak. De az is elképzelhető, hogy a később volgai bolgár néven nevezett csoport ekkor a kazárok fennhatósága alá került, s csak a kazárokat megrendítő arab támadást (Kr. u. 737) kihasználva, függetlenségét visszaszerzendő menekült a Volga vonalát követve észak felé. A volgai bolgár régészeti leletek inkább a 8. századi betelepülést támogatják.

A bolgárok azonban csak az egyik elemét alkották a Közép-Volga–vidék tágabb régiójába érkező törökségnek. A mai Tatár és Baskír Köztársaság területén az 5–6. században a Dél-Urál és Nyugat-Szibéria felől érkező csoportok települtek meg, s már a kezdet kezdetén keveredtek a helyi finnugor népességgel.

Az 5. századtól ismert bahmutyinói kultúra egyik komponense valamilyen török népesség volt (talán ősbaskír?), a finnugor elem pedig talán ősudmurt (vagy ősmagyar?) csoport lehetett. A viszonylag kevés régészeti lelet különféle magyarázatokat tesz lehetővé.

Az 5–6. században megjelenő turbászli kultúrában is erős a nomád állattenyésztő kulturális elem. Talányos, hogy a turbászliak később a baskírok vagy a magyarok etnogenezisében játszottak-e szerepet (esetleg mindkettőben). Szintén a 6. századig vezethető vissza a karajakupovói kultúra, melyhez nagyon hasonló (egyes kutatók szerint el sem lehet őket választani) a 7–8. századi kusnarenkovói kultúra. A karajakupovói-kusnarenkovói népességnek feltétlenül köze volt a magyarság etnogeneziséhez, de a mai baskírok is tőlük származtathatók. A Káma alsó folyása mellett talált ősmagyar temetőt (Bolsije Tigani) a karajakupovói kultúrához szokás sorolni.

A történeti forrásokat áttekintve hasonló etnikai káoszra bukkanhatunk. Ibn Ruszta, a 10. század elején élt tudós ezt írta a volgai bolgárokról: „háromféle a fajtájuk: egyik fajtájuk neve *barsula*, a másik fajtáé *'sgl*, a harmadiké *bulkar*" (Kmoskó 1997: 206).[4]

Ibn Fadlán 922/923-ban személyesen is járt a volgai bolgároknál. Ő két másik csoportról is beszámolt: „Láttunk közöttük egy nemzetséget/nagycsaládot, amely ötezer lelket – asszonyokat, férfiakat elegyest – számolt, s akik mindannyian áttértek az iszlámra, *al-Barandzsár* néven ismerték őket" (Ibn Fadlán 2007: 66.). „A király… aztán tovább akart vonulni innen és [küldöncöt] me-

[4]A *barsula* nálunk *bercel* alakban él tovább – l. a Nógrád megyei *Bercel* községet, vagy a Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei *Tiszabercel* települést –, az *'sgl* pedig egyes vélemények szerint a székely népnévvel azonos (l. Klima 2001).

nesztett egy *szuváz* nevű néphez, s megparancsolta nekik, hogy vonuljanak vele" (Ibn Fadlán 2007: 73–74).[5]

A birodalomalapító volgai bolgárok szimpatizáltak a környező népekkel, legalábbis hölgyeikkel, gyermekeikkel és lovaikkal. Ezt látta Abu-Hámid al-Garnáti az 1100-as évek első felében: „Bulgar is nagy város… A falon kívül nagyszámú egyéb nép él… A király… a hitetlenek elleni hadjáratra szokott vonulni, rabul ejtve asszonyaikat, gyermekeiket, lányaikat, és elkötözve lovaikat" (Klima 2012: 137).

Talán éppen ezen bolgár gyakorlatnak köszönhető, hogy Julianus rábukkant a keleti magyarokra: „Nagy-Bolgárország… egyik nagy városában… a barát egy magyar nőt talált, aki a keresett földről erre a vidékre ment férjhez" (Györffy 1986: 68).

A „Kazanyi história" néven ismert, késői keletkezésű orosz krónika lapjain cseremiszeknek nevezett emberek a kazanyi tatárok alattvalói voltak. A leírásból kiolvasható, hogy a krónika szerzője nemcsak a marikat, hanem az udmurtokat és feltehetőleg a csuvasokat is ebbe a csoportba sorolta (az arszki „cseremiszek" bizonyosan déli udmurtok voltak) (Klima 2012: 274–278).

A 17. századi európai diplomaták a Volgán utazva „cseremisz–tatár" és „mordvin–tatár" nevű népekről hallottak: Zalánkeméni Kakas István (1602): „Miután már négy hétig várakoztunk Moscawban…, elindultunk Cassanba, a *cseremisz tatárok* fővárosába" (Klima 2012: 91).

Balthasar Cojet (holland kereskedő/diplomata, kb. 1650–1725): „a moszkvai nagyfejedelem alá tartozó, itt élő *cseremisz és mordvin tatárok* nagy része és az orosz parasztok is felkeltek elöljáróik ellen" (Lovjagin 1900: 454).

És végül lássuk, hogyan írt Gerhard Friedrich Müller a Volga-vidéki népek együttéléséről (1743-ban, de munkája csak 1791-ben jelent meg): „A cseremiszek jelenleg együtt élnek a tatárokkal, csuvasokkal, egyes helyeken a tatárokkal és a mordvinokkal a kozmogyemjanszki körzetben is" (Müller 1791: 6).

A kultúrák keveredését régészeti módszerekkel meg lehet figyelni. Éppen ezen megfigyelésekre alapozva nyilatkoznak a régészek – ki bátran, ki óvatosabban – népek és nyelvek kapcsolatáról is. A Volga-vidéki őslakók és a tőlük délebbre élt népesség kapcsolata már a legkorábbi időkben is megfigyelhető, amint arra már utaltam. De az etnikumközi kapcsolatok a török népek betelepülése után is jól követhetők. A régészeti leletek alapján úgy tűnik, hogy a 8–10. században a betelepülők szívesen hordták a helyi csoportoktól származó finnugor jellegű női ékszereket (láncos-csörgős csüngőket), míg az őslakók büszkén feszítettek az érkező idegenek fegyverzetét és ruháit (szablya, veretes öv) utánzó harci dí-

[5] Az *al-Barandzsár* népnév a korábbi kazár főváros – Balandzsar vagy Belendzser – nevéből származik, a *szuváz* pedig a *csuvas* szóval azonos.

szükben. A 18. századi néprajzi leírásokból és rajzokból azonban már a török női viselet (főleg a fejfedők) hatása is megfigyelhető a mari és udmurt nők körében.

A 9. századtól felvirágzó keleti kereskedelemben a volgai bolgárok rátelepedtek a már évezredek óta működő kapcsolatokra és útvonalakra. Begyűjtötték és továbbították a finnugoroktól beérkező árukat (legfőképpen prémeket) az arab világ és Közép-Ázsia felé. A volgai bolgár városokba érkező arab kereskedők és utazók helyi üzletfeleiktől értesültek a környező finnugor területekről – Iszú, Arú és Júrá országának földrajzi viszonyairól, lakóiról és exporttermékeiről. A régészeti leletekből megállapítható, hogy a volgai bolgárok különösen erős kapcsolatba kerültek a Káma folyó mellett élő finnugorokkal, Iszú és Arú népével.

Az 1230-as években bekövetkezett mongol támadás eleinte tovább bonyolította a térség etnikai viszonyait. Később azonban a Volga-vidéken és az Elő-Urál térségében megindult a különböző török csoportok népekbe rendeződése, kialakult a baskír, a tatár és a csuvas nép.

A török nyelvű etnikumok kiforrása egy időben zajlott a finnugor népek kialakulásával, s az orosz hegemónia érvényre jutásával. Kazany 1552-es elfoglalása hatalmas emberáldozatokkal járt a finnugor népek körében is, egyes területekről a finnugor őslakosság eltűnt: elpusztult vagy elmenekült (például a déli udmurtok). Az erőszakos orosz betelepülés, a hatalmukkal visszaélő korrupt hivatalnokok, a hitét erőszakkal terjesztő, gazdasági hatalmát építő pravoszláv egyház önkényeskedései egyes finnugor csoportokat menekülésre késztettek. A mordvinok szétszóródtak, a marik pedig nagy számban menekültek keletre, a baskírok közé.

Ennek a nehéz történelmi gyermekkornak az úgy-ahogy felnőtté vált népek nyelvében is komoly nyoma maradt.

Napjainkban leginkább az elmúlt egy-másfél évezredes finnugor–török kapcsolatok nyelvi emlékei figyelhetők meg. Az újkőkortól a vaskorig ívelő korai idők kulturális kapcsolatainak nyelvi hatása nehezebben található meg, mint a későbbi török érintkezés hatása. Az is feltételezhető, hogy a korábbi nyelvi változásokat felülírta, kioltotta a későbbi. A témával foglalkozó első tanulmányában Bereczki Gábor összefoglalta a Volga-vidéki nyelvi area közös eredetű, kölcsönhatásban fejlődő nyelvi jelenségeit (Bereczki 1983). Később elkezdte keresni az okokat is.

A tartui finnugor kongresszuson tartott előadása végén Bereczki Gábor a következőket mondta: „Ami az areális egybeeséseket illeti, ha nincs semmi formális akadály, akkor az átvevő nyelv általában pontosan lemásolja az átadó nyelv grammatikai kategóriáit. Formális akadály esetén az átvevő nyelv átmeneti nyelvtani kategóriát alkalmaz a saját lehetőségei szerint… Általában megállapítható, hogy a befogadó nyelvek számára fontosabb egy új nyelvtani kategória létrehozása, mint az idegen nyelvi jelenség pontatlan lemásolása. Az areális egyezés más jelenség, mint a lexémák átvétele egyik nyelvből a másikba. Itt [az areá-

lis egyezések esetében] az idegennyelvi példa hatására belső fejlődés megy végbe" (Bereczki 2001: 131).

A Nyelvtudományi Közlemények 100. évfolyamában publikált tanulmányában pedig azt írta, hogy a Volga–Káma vidéken a kétnyelvű beszélők „agyában mindkét nyelv rendszere benne van, s az illető szabadon áttehet nemcsak szavakat, de alaktani elemeket is egyik rendszerből a másikba" (Bereczki 2003: 98).

Ez az elsőként idézett gondolat logikája szerint nyilván akkor történhet meg, ha a két nyelv között az adott esetben nincs formális akadály.

Bereczki Gábor saját nyelvi megfigyelései a kódmásolás gyakorlati példái. A joskar-olai finnugor kongresszuson tartott előadásában Agyagási Klárára hivatkozva már használta a kódmásolás (копирование кода = Code-copying) kifejezést (Bereczki 2005: 17). A Lars Johanson munkássága nyomán elterjedt fogalom alá jól besorolhatók a Volga-vidéken megfigyelt egyes areális nyelvi jelenségek.

Az 1990-es évektől kezdve a kódmásolás témakörének hamar nagy szakirodalma kerekedett, összefüggésben a kódváltás, kódkeveredés témakörével. Különböző elméletek próbálták modellezni a nyelvi érintkezések folyamatát és típusait (Myers-Scotton 1993, 2002, Auer 1999, Muysken 2000).

Areális kapcsolatokról természetesen nem csak nyelvek esetében beszélhetünk. A kapcsolat nyilvánvalóan nem marad csak a nyelv körein belül, hanem kiterjed a kultúra más területeire is. Ebből következik, hogy a régészeti leletekből, leletegyüttesekből megfigyelhető jelenségek is értelmezhetőek a nyelvi érintkezésekre kidolgozott elméletek felhasználásával.

A kódváltás fogalmát az utóbbi években a régészet körében is elkezdték használni. Andrew Wallace Hadrill a Római Birodalom kulturális forradalmáról írt könyvében vezette be (Hadrill 2008).

Történeti-régészeti áttekintésemből kiolvasható, hogy a Közép-Volga–vidék tágabb régiójában lenne mit értelmezni a kódváltás, kódmásolás fogalomrendszerében. A régészek lényegében csak ezeket látják, ha még ezt a fogalomrendszert nem is használják. Ha fölmerül például egy temetkezési rítus terjedése, s terjedés közbeni fokozatos változása, átalakulása, akkor a változások menetét segít megérteni a kódváltás, kódmásolás terminológia használata. Ugyanígy egy tárgytípus terjedése is, formai változása is leírható az adaptáció különböző lépcsőfokaival. Említettem, hogy a Volga-vidéki finnugor népeket lenyűgözte a messziről jött lovas harcosok fegyverzete, ruházata. Nyilván igyekeztek áruikat ilyesmire cserélni. A leletekből látható, hogy tudtak szerezni például egy-két övveretet, de teljes, díszített övet már nem. Az is elképzelhető, hogy nem is akarták az egész felszerelést megszerezni, mert együtt idegennek érezték. Csak egy-két veretre meg a szablyára volt szükségük. Ha nem tudtak szerezni, akkor megpróbáltak valami hasonlót készíteni. Hogy is írta Bereczki Gábor? Formális akadály esetén a befogadó új kategóriát alkot, idegen hatásra belső fejlődés megy végbe

(Bereczki 2001: 131). Formális akadály lehetett például a finnugor ötvösök fejletlen technikája.

A tanulmányozható jelenségek száma szinte végtelen. Érdemes lenne végigkövetni, hogyan alakultak át egyes tárgytípusok, mire a nomád népektől a Volga-vidéki finnugorokhoz jutottak – hogyan alakult át, egyszerűsödött le a formájuk, és hogyan változtak az alkalmazott díszítő motívumok.

Célszerű lenne a régészeti leletekből megismerhető tárgyi kultúra és hitvilág elemeihez is a Volga-vidéki areális nyelvi kapcsolatok kutatásában már létező szemlélettel közelednünk.

A különböző kultúrák egymás közti kapcsolatrendszerének megértéséhez jól alkalmazható egy másik fogalomrendszer is. Andrej Golovnëv az etnikumközi kapcsolatok leírására a lokális és magisztrális (магистраль = főútvonal) kultúra dichotómiáját használja (Golovnëv 2009a).

E két kultúratípus kapcsolatában a magisztrális népesség a domináns, beleavatkozik a helyiek életébe, és a lokális kultúrának átadja magasabb szintű társadalmi szervezettségét. Golovnëv a kultúrák mozgását nem külső kényszerből vezeti le, hanem olyan belső szükségszerűségből, amely egyszerre feszíti a társadalmat, de annak minden egyes tagját is. Természetesen lehetséges volt a váltás is a kultúrák között, de ahhoz, hogy egy lokális kultúra magisztrálissá váljon, a társadalmi szervezettség fejlődésére volt szükség.

A régészeti-történeti adatok fenti összefoglalásából látható, hogy az erdőövezethez alkalmazkodó finnugorság lokális kultúrái folyamatosan érintkeztek magisztrális kultúrákkal. A látogató vagy le is települő, a helyiekkel keveredő idegenek kulturális hatása nélkül a finnugor kultúrák fejlődése jóval lassabb lett volna. Erre legjobb példa az erdőövezetben kóborló bronzkori szejma–turbinói csoportok és a helyi finnugorok kapcsolata (Bader et al. 1987: 103–105).

A Bereczki Gábor által jellemzett volgai nyelvi area érdekessége, hogy területére folyamatosan léptek be a különböző magisztrális kultúrák képviselői. Golovnëv a nomád kultúrákat is magisztrálisoknak nevezi, egyáltalán nem osztva Fernand Braudel véleményét, aki a nomádokat történelmi abszurdumnak nevezte (Golovnëv 2010: 238). Természetesen a vándorlás társadalmi méretekben történő megszervezése, egy több száz vagy több ezer fős közösség mozgatása jóval komolyabb feladat, mint a családi közösségek által folytatott nomadizálás. A nomád életmód azonban olyan tapasztalatot jelentett, amelyre alapozva meg lehetett szervezni egy nagyobb közösség vándorlását.

A Kr. u. I. évezred közepétől betelepülő török nyelvű etnikai csoportok szervezettségüket, gazdálkodási módjukat tekintve fölényben voltak a környezetükben élő finnugor nyelvű csoportokkal szemben. A lokális kultúrák számára egyrészt követendő modellként szolgáltak, másrészt lehetőséget kínáltak a hozzájuk kapcsolódásra is. Ennek a kapcsolódásnak egyik területe a nyelv, az érintkező kultúrák nyelve.

1000–1200 évvel ezelőtt két másik magisztrális kultúra is megjelent a Volga mentén: a kalandozó viking csoportok és a finnugorok közé betelepülő keleti szláv törzsek. Az ismert történeti eseményeket itt nem részletezve csupán annyit jegyezzünk meg, hogy a vikingek a volgai area népeivel és nyelveivel nem kerültek szorosabb kapcsolatba. Az érintkezésnek nincsenek sem nyelvi, sem kulturális emlékei. A keleti szláv törzsek és a vikingek együttműködéséből kialakuló orosz államiság magisztrális kultúrája majd csak a tatár elnyomás lerázása után jelenik meg a volgai area területén, hogy elfojtsa és felülírja az egész korábbi helyi kapcsolatrendszert. Ebben az új kontaktusban már csak a lokális kultúra szerepe jut a Volga- és Elő-Urál–vidék finnugor és török népeinek.

A lokális és magisztrális kultúrák egymást erősítő együttműködésében Golovnëv szerint bekövetkezhet olyan fázis, amelyben a magisztrális kultúra nyelve a helyi lokális kultúra második nyelvévé válhat, sőt a magasabb szervezettségű kultúra nemcsak a helyiek nyelvére, de kultúrájának más elemeire, pl. társadalmi szervezettségére is hatást gyakorolhat.

A nyelveknek ezt az egymásra rétegződését érdemes lenne mai példák segítségével továbbvizsgálni, hátha a megfigyelések felhasználható történelmi modellt kínálnának a finnugor alapnyelv kialakulása körüli időkre is. A magisztrális és a lokális nyelvek viszonyáról alkotott elképzelés nagyon hasonló ahhoz, amit Pusztay János írt, midőn az alapnyelvet több különböző nyelvű népesség közös második nyelveként képzelte el („… egy adott térségben a magasabb presztízsű közösség nyelve egyoldalúan nagy hatást fejt ki a térség többi nyelvére… A térség többi népe igyekszik elsajátítani ezt a nyelvet, amely a térség kommunikációjának közös nyelvévé válik */lingua franca/*” – Pusztay 2011: 104–105).

2009-ben Golovnëv egy másik fogalmat is bevezetett az etnikai folyamatok leírásában, ez a дрейф этничности/ethnicity drift = etnikai sodródás (Golovnëv 2009b). Ez a fogalmat Golovnëv nyilvánvalóan az evolúciós folyamatokat generáló genetikai sodródás (genetic drift) mintájára alkotta meg. Kultúrák hosszan tartó intenzív érintkezése esetén a kétnyelvűség előbb-utóbb etnikai sodródáshoz vezetett. A lokális kultúra a magisztrális alá rendelődik, de nyelvét még sokáig őrizheti, később azonban etnikai tudata is megváltozik, belesimul a magisztrális kultúrába.

A volgai area egyes finnugor nyelvei belesodródtak a török nyelvek folyamába. Mielőtt azonban elnyelte volna őket az ár, az egész area az orosz kulturális és nyelvi hatás folyamába került. Ezt a folyamatot látjuk ma a Volga-vidék finnugor népeinél. Az etnikai sodródás különböző jelenségeire és különböző fázisaira is alkalmazható a kódmásolás, kódváltás stb. terminológiai rendszere.

A nyelvi és más kulturális jelenségek közös szempontú együttes vizsgálata az eddigieknél többet árulhat el a részletekről, a részletek alkotta egészről és azok összefüggéséről is.

Irodalom

Auer, Peter (1999), From code-switching via language mixing to fused lects: Towards a dynamic typology of bilingual speech. The International Journal of Bilingualism 3/4. 309–322.

Bader, O. N. – Halikov, A. H. [Бадер, О. Н. – Халиков, А. Х.] (1976), Памятники балановской культуры. Свод археологических источников. Вып. В1–25. Наука, Москва.

Bader, O. N. – Krajnov, D. A. – Kosarev, M. F. (eds) (1987), [Бадер, О. Н. – Крайнов, Д. А. – Косарев, М. Ф. (ред.)], Эпоха бронзы лесной полосы СССР. Археология СССР. Т. 7. Наука, Москва.

Bereczki Gábor (1983), A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In: Balázs János (szerk.), Areális nyelvészeti tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest. 207–236.

Bereczki, Gábor (1985), Die Beziehungen zwischen den finnougrischen und türkischen Sprachen des Wolga–Kama-Gebietes. In: Шестой международный конгресс финно-угроведов. Сыктывкар 24–30. VII 1985. Тезисы II. Языкознания. Сыктывкар. 32.

Bereczki, Gábor (2001), Тип ареальных совпадений в языках Повольжя и Прикамя. In: CIFU-9/ IV: 128–132.

Bereczki Gábor (2003), Az alaktani elemek kölcsönzésének néhány típusa a Volga–Káma-vidéki area nyelveiben. NyK 100: 97–101.

Bereczki, Gábor (2005), Взаимосвязи языков Волго-Камского ареала. In: Galkin, I. S. – Ivanov, I. G. – Sanukov, K. N. – Voroncova, O. P. (eds), Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Yoshkar-Ola 15. 08–21. 08. 2005. Pars I. Orationes plenariae. Йошкар-Ола. 1−49.

Fodor István (1973), Vázlatok a finnugor őstörténet régészetéből. Régészeti Füzetek, Ser. II. No. 15. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

Gening, V. F. – Sovcova, N. I. [Генинг, В. Ф. – Совцова, Н. И.] (1967), О западно-сибирском компоненте в сложении ананьинской этнической общности. In: Учёные записки Пермского государственного университета. № 148. Пермский государственный университет, Пермь. 51–71.

Golovnëv, A. V. [Головнёв, А. В.] (2009a), Магистральные и локальные культуры в пространстве Евразии. In: Форум „Идель–Алтай". Материалы научно-практической конференции „Идель–Алтай: истоки евразийской цивилизации" I Международного конгресса средневековой археологии евразийских степей. Казань, 7–11 декабря 2009 г. Тез. докл. Институт истории Академии наук Республики Татарстан. Институт истории Академии наук Республики Татарстан, Казань. 68–70.

Golovnëv, A. V. [Головнёв, А. В.] (2009b), Дрейф этничности. Уральский Исторический Вестник 4 (25). Институт истории и археологии Уральского отделения Российской академии наук, Екатеринбург. 46–55.

Golovnëv [Головнёв, А. В.] (2010), Локальные и магистральные культуры в антропологии движения. In: Tiškov, V. A. (szerk.) [Тишков, В. А. (ред.)], Адаптация

народов и культур к изменениям природной среды, социальным и техногенным трансформациям. Росспэн, Москва. 237–244.

Gribova, L. S. [Грибова, Л. С.] (1965), Пермский звериный стиль. Наука, Москва.

Hadrill, Andrew Wallace (2008), Rome's Cultural Revolution, Cambridge University Press, Cambridge.

Halikov [Халиков, А. Х.] (1980), Приказанская культура. Свод Археологических Источников, вып. В1-24. Наука, Москва.

Ibn Fadlán (2007), Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. Ford., jegyz. és utószó Simon Róbert. Corvina, Budapest.

Györffy György (1986), Julianus barát és napkelet fölfedezése. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Klima, László (1996), The linguistic Affinity of the Volgaic Finno-Ugrians and their Ethnogenesis. Studia Historica Fenno-Ugrica, 1. Societas Historiae Fenno-Ugricae, Oulu.

Klima László (2001), A székelyek nevéről. A Kárpát-medence és a steppe. Magyar Őstörténeti Könyvtár 14. Balassi Kiadó, Budapest. 148–160.

Klima László (2012), Szemelvények a finnugor történelem korai forrásaiból (kézirat: http://finnugor.elte.hu/tortenelem/KLfgrtortforr2012.pdf)

Kmoskó Mihály (1997), Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/1., Magyar Őstörténeti Könyvtár 10. Balassi Kiadó, Budapest.

Lovjagin, A. M. [Ловягин, А. М.] (1900), Посольство Кунраада ванъ Кленка къ царямъ Алексѣю Михайловичу и Феодору Алексѣевичу. Изданіе Археографической Комиссіи, Санкт-Петербургъ.

Müller, Gerhard Friedrich [Миллер, Герард Фридрих] (1791), Описанїе живущихъ въ Казанской губернїи языческихъ народовъ, яко то черемисъ, чувашъ и вотяковъ… Императорская Академїя наукъ, Санкт-Петербургъ.

Muysken, Pieter (2000), Bilingual speech. A typology of code-mixing. Cambridge University Press, Cambridge.

Myers-Scotton, Carol (1993), [1997: új utószóval] Duelling languages: Grammatical structure in code-switching. Clarendon Press, Oxford.

Myers-Scotton, Carol (2002), Contact Linguistics: Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes. Oxford University Press, Oxford

Oborin, V. A. [Оборин, В. А.] (1976), Древнее искусство народов Прикамья. Пермский звериный стиль. Пермское книжное издательство, Пермь.

Oborin, V. A. – Čagin, G. N. [Оборин, В. А. – Чагин, Г. Н.] (1988), Чудские древности Рифея. Пермский звериный стиль. Пермское книжное издательство, Пермь.

Pusztay János (2011), Gyökereink. Nap Kiadó, Budapest.

Stavickij, V. V. [Ставицкий, В. В.] (2009), Основные концепции этногенеза древней мордвы (историографический обзор). Известия Самарского научного центра Российской Академии наук. Самарский научный центр Российской Академии наук, Самара. 261–266.